



# הוראת מדיניות חברתית מסגרת קונספטואלית לתכנית הוראה

מאת:

עידית וייס, ג'וני גל, יוסף קטן

---

ירושלים, תמוז תשס"ה, יולי 2005

---

**ערכה והביאה לדפוס:**  
דלית נחשון-שרון

**כתובת המרכז:** רחוב רב אשי 4, ירושלים, 93593  
**טלפון:** 6790471-02  
**פקס:** 6792676-02

**Email:** [info@taubcenter.org.il](mailto:info@taubcenter.org.il)  
**אתר באינטרנט:** [www.taubcenter.org.il](http://www.taubcenter.org.il)

נדפס בדפוס מאור-ולך, ירושלים

## הוראת מדיניות חברתית מסגרת קונספטואלית לתכנית הוראה

### תוכן העניינים

5	פתח דבר
7	1. הקדמה
8	2. מבוא : עבודה סוציאלית ומדיניות חברתית
12	3. הוראת המדיניות החברתית וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות – סקירת ספרות
26	4. תכנית להוראת מדיניות חברתית במסגרת הלימודים לתואר בוגר בבת-הספר לעבודה סוציאלית בישראל
41	5. סיכום
42	מקורות
46	נספחים



## פתח דבר

רווחתו של הפרט נגזרת בעיקרה ממכלול של גורמים כלכליים וחומריים אחרים מצד אחד ושל גורמים אישיים-חברתיים-נפשיים מצד שני. מרבית האנשים מתפקדים במישור האישי והחברתי-הכלכלי בכוחות עצמם, אך יש מי שאינו עומד במעמסות החיים ונזקק למידה כזאת או אחרת של סיוע מן החברה. לעתים קרובות, הצורך במשענת חיצונית הוא תולדה של מגבלה גופנית או נפשית, מולדת או נרכשת על פני זמן. במקרים אחרים, גורמים חיצוניים לפרט יוצרים מגבלה או הפרעה המונעת את ניהול חייו האישיים או המשפחתיים.

יהיה הגורם אשר יהיה – מערכת שירותי הרווחה האישיים, לצדן של מערכות חברתיות נרחבות יותר, חינוך, בריאות וכדומה, אמונה על ההתערבות לחילוץ הנזקק ממצוקתו, ובמקרה הטוב יותר, למנוע ממנו להגיע למצב זה. המושג "מערכת השירותים" הוא מושג מופשט, מאחוריו עומדים אנשים בשר ודם, העובדים הסוציאליים, שבאחריותם לזום, להציע ולהתאים לפרט את המענה הנכון. לעיסוק זה מגיעים אנשים בתוקף הכשרתם ולימודיהם, בעיקר בבתי-הספר לעבודה סוציאלית.

תכניות הלימודים של בתי-הספר לעבודה סוציאלית נגזרות במידה רבה מהפונקציות שהעובד הסוציאלי אמור למלא. התכניות עשירות והן מציעות לתלמיד ידע דיסציפלינרי כללי וכן מגוון של התמחויות, המכשירות את הלומד למלא את תפקידיו בצורה מקצועית, המבוססת על ידע אקדמי עיוני ומעשי כאחד. במישור הקונקרטי של הטיפול בצרכים אישיים, ההכשרה המוענקת בבתי-הספר לעבודה הסוציאלית אכן מכוונת למטרה.

יחד עם זאת, יש לזכור כי חיי האדם מתנהלים במסגרת רחבה, שבה יש השפעה לא-מבוטלת לגורמים חיצוניים לפרט. הדבר בולט בתחום של רווחה כלכלית – ההתפתחות הכלכלית במדינה ואמצעי המדיניות הננקטים כדי לקדמה מתחברת באופן הדוק אל המרחב של רווחת הפרט והמשפחה. בדומה לכך, שירותי הבריאות הכלליים והמדיניות הננקטת בעיקר על-ידי הממשלה, אך גם במערכות ציבוריות אחרות, מגדירים חלק משמעותי של רמת הבריאות של המשפחה. וכך יכול אני להמשיך לגבי פעילויות נוספות המתרחשות בחברה, שזיקתן למצוקות הפרט הדוקה מאד. ההחלטות המתקבלות במישורים הללו הן אותו מכלול שאפשר לכנותו "מדיניות חברתית".

הידע הנדרש לאנשי המקצוע, המעורבים במישור החברתי האישי והמשפחתי, הוא מטבע הדברים איננו מושלם אם הוא מצטמצם לאותו מרחב – גדול ככל שיהיה – של לימודים מקצועיים טיפוליים, ללא הרקע המורחב וההקשר של המדיניות החברתית הכוללת. על אף חשיבותה הרבה של הראייה הרחבה יותר, לא ניתן לנושא זה טיפול מקיף. בתי-הספר לעבודה סוציאלית סיפקו פתרונות חלקיים למילוי החסר הזה, אך עדיין אין זה משביע רצון. אי לכך מצאנו לנכון לסייע בעניין והצטרפנו ליוזמתם של עידית וייס, ג'וני גל ויוסי קטן, במאמץ להכין את החוברת המוצגת בזה, אשר כוללת תכנית מורחבת להוראת מדיניות חברתית. הסוגיות של המדיניות נלמדות כאן בהקשר ישיר לעבודה הסוציאלית, אך התכנית המוצעת יש בידה לסייע גם לעוסקים במדיניות חברתית מתוך דיסציפלינות אחרות, כגון כלכלה ומדעי המדינה. מכל מקום, אנו מקוים שהעבודה היסודית של המחברים תהווה תמריץ לפיתוחן של תכניות הוראה דומות במחלקות אחרות ומתוך ההקשר של אותן מסגרות.

יעקב קופ

ירושלים, תמוז תשס"ה, יולי 2005

## הוראת מדיניות חברתית מסגרת קונספטואלית לתכנית הוראה

עידית וייס, ג'וני גל, יוסף קטן\*

### 1. הקדמה

ההוצאה החברתית בישראל עמדה בשנת 2004 על כ-53 אחוז מתקציב המדינה (ללא פירעון חוב)<sup>1</sup>. היקפה הרב של הוצאה זו, כמו גם הדגש הניכר, שהושם על תביעתם של קובעי המדיניות, לערוך שינויים משמעותיים במדיניות החברתית, העמידו את נושא המדיניות החברתית במרכז הבמה הציבורית בשנים האחרונות. עם זאת, ניכר כי הידע בנושאים הקשורים בהיבטים שונים של מדיניות חברתית, הן בקרב קובעי המדיניות ומעצבי דעת הקהל והן בקרב הציבור ככלל, הוא מועט מידי. אין בכך כדי להפתיע, מפני שלצד מספר מצומצם של גורמים מקצועיים, העוסקים בעיצוב ובמחקר במדיניות חברתית, תחום זה לא זכה למקום נרחב במוסדות להשכלה גבוהה. לא זו בלבד שבישראל אין חוגי לימוד המתמקדים במדיניות חברתית (כמו למשל, בבריטניה), אלא שגם במחלקות אוניברסיטאיות, אשר בהן צפוי היה למצוא קורסים וקבוצות מחקר העוסקים במדיניות חברתית, על היבטיה השונים (כגון, כלכלה, סוציולוגיה, מדע המדינה, מדיניות ציבורית), מעטים מאד הקורסים והמורים, המתמחים בתחום זה.

\* ד"ר עידית וייס, מרצה בבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב; ד"ר ג'וני גל, מרצה בבית-הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים; פרופ' יוסף קטן, מרצה בבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב, יו"ר תחום הרווחה במרכז טאוב.

המחברים מבקשים להודות לצוות החוקרים והמרצים בתחום המדיניות החברתית אשר השתתפו בסדנא להוראת מדיניות חברתית, במסגרת הפורום הישראלי למדיניות חברתית, שהתכנס בבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב ביוני 2004. דיוני הצוות שימשו בסיס והשראה לכתבת עבודה זו.

<sup>1</sup> קופ, 2004.

יוצאי דופן בהקשר זה הם בתי-הספר לעבודה סוציאלית, אשר קיימת בהם מסורת ארוכת שנים של הכללת נושאי מדיניות חברתית בתכנית הלימודים לתוארי בוגר ומוסמך. הנחת היסוד, אשר הביאה לכך היא, שהעובדים הסוציאליים מועסקים בתפקידים מנהליים ומקצועיים שונים במגוון רחב של ארגוני רווחה. במסגרת תפקידיהם הם עוסקים למעשה ביישום של מדיניות חברתית ולכן גם עשויים להשפיע על עיצובה. יש חשיבות רבה להכשרת עובדים סוציאליים לעסוק בפרקטיקה של מדיניות חברתית. יחד עם זאת, הבחינה של אופן הוראת המדיניות החברתית ודרכי הכשרתם של עובדים סוציאליים בבתי-הספר לעבודה סוציאלית, לקראת עיסוקם בניתוח ובשינוי מדיניות חברתית, מעלה בעיות רבות. מטרת העבודה לבחון את הסוגיות השונות, הקשורות בהוראת מדיניות חברתית במסגרת לימודי העבודה הסוציאלית, במגמה להציע תכנית מפורטת להוראת מדיניות חברתית כחלק מלימודי הבוגר במקצוע זה. אמנם הדיון יתמקד בהוראת מדיניות חברתית בהקשר הספציפי של עבודה סוציאלית, אך ניכר כי הסוגיות והדילמות, דרכי ההתמודדות המוצעות והתכנית המפורטת המוצעת, רלוונטיות גם להוראת מדיניות חברתית במסגרות אקדמיות אחרות.

## 2. מבוא: עבודה סוציאלית ומדיניות חברתית

אחת המטרות החשובות שמקצוע העבודה הסוציאלית הציב לעצמו במדינות רבות היא קידום הצדק החברתי.<sup>2</sup> מטרה המודגשת, ביתר שאת, בעשורים האחרונים<sup>3</sup>, כאשר מדינות רווחה רבות, ובכללן ישראל, נמצאות בעידן של צנע וצמצומים.<sup>4</sup>

רבים מהעוסקים במקצוע סבורים, כי העבודה הסוציאלית צריכה לקדם צדק חברתי, בין היתר, באמצעות מעורבותם של עובדים סוציאליים בעיצוב מדיניות חברתית ברמת הארגון בו הם עובדים, ברמה המקומית וברמה הממלכתית. ההגדרה הרשמית המחודשת של מקצוע העבודה הסוציאלית, אשר נוסחה על-ידי ארגון העובדים הסוציאליים הבינלאומי בשנת 2000, כמו גם הקודים האתיים של המקצוע במדינות

<sup>2</sup> Banks, 2000

<sup>3</sup> Craig, 2002; Haynes & Mickelson, 2003; Keller, Whittaker & Burke, 2001;

Saulnier, 2000; Schneider & Netting, 1999

<sup>4</sup> דורון, 2003; קטן, 2000; Pierson, 2001



רבות, המשקפים את האידיאולוגיה המקצועית של הפרופסיה ואת בסיסה הערכי, מנחים את העובדים הסוציאליים, באופן ברור ומפורש, להיות מעורבים בעיצוב מדיניות חברתית ברמותיה השונות.<sup>5</sup> חוקרים ומחנכים רבים בתחום העבודה הסוציאלית במדינות שונות וגם בישראל, חוזרים ומדגישים, כי על העובדים הסוציאליים להבין את השפעותיה של המדיניות החברתית על חייהם של אנשים ולעסוק בפועל בפרקטיקה של מדיניות (policy practice) – מדובר במכלול רחב של פעולות המיועדות לנתח, להעריך, לעצב ולשנות מדיניות חברתית ברמות ובתחומים שונים.<sup>6</sup> תפקידן החשוב והמרכזי של מערכות ההכשרה לעבודה סוציאלית, בקידום מעורבותם של עובדים סוציאליים בזירת המדיניות החברתית, מודגש בשיח המקצועי של העבודה הסוציאלית. באופן ספציפי יותר, נשמעים קולות רבים הקוראים לבתי-הספר לעבודה סוציאלית ליצור עובדים בעלי ידע בתחומי המדיניות החברתית, בעלי כישורים לניתוח מדיניות חברתית, המסוגלים להבין את הקשר בין מדיניות חברתית ומצוקות של אנשים, ובין מדיניות חברתית והפרקטיקה של העבודה הסוציאלית. זאת ועוד, קיימת הסכמה כי בתי-הספר צריכים לצייד את בוגריהם במיומנויות המקצועיות הנדרשות כדי לעסוק בצורות שונות של פרקטיקה של מדיניות.<sup>7</sup> במדינות שונות, כגון ארצות-הברית ואוסטרליה, בתי-הספר לעבודה סוציאלית אף מחויבים לכלול בתכניות הלימודים שלהם, לתואר ראשון ושני, תכנים העוסקים במדיניות חברתית, על מנת לזכות בהיתר פורמלי לעסוק בהכשרת עובדים סוציאליים.<sup>8</sup> בישראל, מחויבות זו לתחום המדיניות החברתית מתבטאת בדרישת מועצת העובדים הסוציאליים ללמוד את תחום המדיניות החברתית, כחלק מהדרישות הפורמליות לקבלת תארי מומחיות בעבודה סוציאלית.

<sup>5</sup> איגוד העובדים הסוציאליים בישראל, 1994; British Association of Social Workers, 1996; International Federation of Social Workers, 2000; National Association of Social Workers, 1999.

<sup>6</sup> דורון, 1989; שינדלר, 1989; Haynes; 1989; Figueira-McDonough, 1993; Hart, 1989; & Mickelson, 2003; McInnis- Dittrich, 1994; Mendes, 2003a; Reamer, 1993; Rocha, 2000; Schneider & Netting, 1999; Stuart, 1999; Weil, 1996; Wyers, 1991.

<sup>7</sup> Figueira-McDonough, 1993; Fisher, 1995; Haynes & Mickelson, 2003; Hoefler, 1999; Raber & Richter, 1999; Rocha & Johnson, 1997; Wyers, 1991.

<sup>8</sup> Council on Social Work Education, 2001; Pawar, 2004.

למרות ההסכמה הנרחבת על חשיבות מעורבותם של עובדים סוציאליים בפרקטיקה של מדיניות, ישנן עדויות רבות על כך שהפרקטיקה מוזנחת על-ידי עובדים סוציאליים במדינות שונות ובכללן ישראל. מחקרים שונים, אשר בחנו את מאפייני הפרקטיקה של עובדים סוציאליים, מצביעים על כך, שמעורבותם של עובדים סוציאליים בהשפעה על מדיניות חברתית כללית או ספציפית ועל עיצובה היא מועטה ביותר.<sup>9</sup> מציאות זו הייתה, ועדיין משמשת, קרקע פורייה לביקורת נוקבת על מידת מעורבותם של העובדים הסוציאליים בזירת המדיניות החברתית ועל הזנחת תפקידם כמקדמי צדק חברתי.<sup>10</sup>

תחום המדיניות החברתית הוזנח גם על-ידי המערכות המכשירות עובדים סוציאליים במדינות שונות<sup>11</sup> בעולם ובישראל.<sup>12</sup> ההשפעות של הזנחה זו מתחדדות ומתעצמות לנוכח העובדה שאלו המגיעים ללמוד עבודה סוציאלית מביעים עניין מועט בלימודי מדיניות חברתית,<sup>13</sup> באפשרות לעסוק בפרקטיקה של מדיניות או לפעול למען שינוי חברתי.<sup>14</sup>

על אף שניכר כי בשנים האחרונות הולך ומתרחב העיסוק האקדמי בהוראת מדיניות חברתית במדינות שונות,<sup>15</sup> כמו גם בהכשרה לפרקטיקה של מדיניות,<sup>16</sup> עדיין חסרה מסגרת מושגית ברורה וכוללת להוראת התחום במסגרת המערכות המכשירות עובדים סוציאליים. באופן ספציפי יותר, חסר דיון מקיף וכוללני על הדילמות והקשיים המרכזיים בשילוב הוראת המדיניות החברתית בתכנית הלימודים, המטרות שהוראה זו מבקשת להשיג, בסיסי הידע שצריכים להיכלל במסגרת התחום והדרכים האפקטיביות להוראתו.

<sup>9</sup> יצחקי, 2003; פלוריאן, וייס ואונגר, 1988; שרלין, 1988; Ezell, 1991; Gibelman & Weiss, 2001; Schervish, 1997; Mendes, 2003b.

<sup>10</sup> דרון, 1989; Figueira-McDonough, 1993; Jones, Ferguson, Lavalette, & Penketh, 2004.

<sup>11</sup> Fisher, 1995; Haynes & Mickelson, 2003; Ife, 1997; Pawar, 2004; Raber & Richter, 1999; Rocha & Johnson, 1997; Wolk Pray, Weismiller, & Dempsey, 1996; Wyers, 1991.

<sup>12</sup> Gal & Weiss, 2000.  
<sup>13</sup> Gordon, 1994; McInnis-Dittrich, 1994; Miller, 1987; Powell & Causby, 1994.

<sup>14</sup> וייס וגל, 2001; Aviram & Katan, 1991; Weiss, Gal, & Cnaan, 2004; Gal, & Dixon, 2003; Weiss, Gal, Cnaan, & Maglajlic, 2002.

<sup>15</sup> Adams, 2004; Mendes, 2003a; Pawar, 2004.  
<sup>16</sup> Gordon, 1994; Rocha & Johnson, 1997.

בספרות המחקר של העבודה הסוציאלית בישראל, הדיון בהוראת מדיניות חברתית מצומצם עוד יותר – לא קיימת מסגרת מושגית, אשר ביכולתה להנחות את בתי-הספר לעבודה סוציאלית בישראל בבניית תכנית לימודים בתחום המדיניות החברתית ובהכשרת עובדים סוציאליים לקראת מעורבותם הפעילה בפרקטיקה של מדיניות וקידום הצדק החברתי. העבודה הנוכחית מיועדת לקדם את הוראת המדיניות החברתית ואת ההכשרה לפרקטיקה של מדיניות.

נקטנו שתי דרכים עיקריות על מנת לקדם נושא זה: הראשונה, סיכום וניתוח הספרות המקצועית אשר עסקה בהוראת מדיניות חברתית ובפרקטיקה של מדיניות, תוך התייחסות לדילמות המאפיינות את הוראת תחומים אלה, מטרות ההוראה, תכניה ודרכי הוראתה. השנייה היא הצגת תכנית מפורטת להוראת המדיניות החברתית וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות במסגרת התואר הראשון בעבודה סוציאלית. השילוב המוצע יוכל לשמש מנוף לפיתוח לימודי המדיניות החברתית בבתי-הספר לעבודה סוציאלית (ובדיסיפלינות אחרות), ובכך לתרום להכשרה טובה יותר של עובדים סוציאליים לקראת מעורבות פעילה בעיצוב מדיניות חברתית.

בעבודה שני חלקים עיקריים: החלק הראשון (סעיף 3) מציג סקירה אינטגרטיבית של ספרות המחקר בתחום הוראת המדיניות החברתית וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות. בחלק זה כלולים ארבעה סעיפים, העוסקים בדילמות ובקשיים אשר הוזכרו בספרות כמאפיינים את תחום הוראת המדיניות החברתית, בזיהוי המטרות אשר הוצבו להוראה בתחום, בסקירת התכנים הנלמדים במסגרת הקורסים השונים בתחום, ובהצגת שיטות ההוראה המתאימות להוראת התחום.

החלק השני (סעיף 4) כולל תכנית מפורטת להוראת המדיניות החברתית ולהכשרה למעורבות בתחום זה. ההצעה כוללת את תאור הנחות היסוד של התכנית, הגדרת התוצאות המצופות מהתכנית המוצעת, תאור קורסי החובה, דיון בשילוב הרצוי בין תכני המדיניות החברתית לבין קורסי הוראת הפרקטיקה בעבודה סוציאלית, כמו גם הצעה לכינון התמחות העוסקת בפרקטיקה של מדיניות. העבודה מתבססת, בנוסף על ניתוח ספרות המחקר בעולם ובישראל, על דיונה של קבוצת מרצים העוסקים בהוראת מדיניות חברתית בבתי-ספר לעבודה סוציאלית ובתכניות למדיניות ציבורית בישראל.

### 3. הוראת המדיניות החברתית וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות – סקירת ספרות

#### א. דילמות וקשיים בהוראה

הוראת תחום המדיניות החברתית, במסגרת תכניות הלימודים בבתי-הספר לעבודה סוציאלית, מציבה מספר שאלות ודילמות, שאינן אופייניות לתכנים אחרים, כמו עבודה עם פרטים, משפחות וקבוצות, המהווים זה מכבר מרכיב בסיסי בתכנית הלימודים בעבודה סוציאלית. הדילמות הן קטנות, כאשר מדובר בהוראת שיעורים עיוניים העוסקים בנושאים, כמו: הכרת החקיקה החברתית, סקירת מבנה השירותים החברתיים ובחינת תפיסות יסוד המנחות את התפתחות שירותי הרווחה. אך הן גוברות, כאשר מדובר בהוראה של בחינה ביקורתית של מערכת השירותים החברתיים, ובשילוב מרכיבים יישומיים, הכוללים הכשרת סטודנטים לעיסוק מעשי בעיצוב מדיניות חברתית ויישומה, ברמה הארגונית, הקהילתית או הכלל-ארצית. חלק מהדילמות הללו מהותיות והן מעלות שאלות עקרוניות באשר לאופן השילוב של הוראת המדיניות החברתית בבתי-הספר לעבודה סוציאלית. חלקן אופרטיביות במהותן וקשורות ליישום המעשי של הוראת תחום זה ומימושו. הדילמות העקרוניות קשורות, בעיקר, לאופי הפוליטי והאידיאולוגי של תחום המדיניות החברתית ולהעדר תשתית ידע בתחום המעורבות המקצועית במדיניות החברתית.

#### 1) אופיו הפוליטי של העיסוק בהוראת מדיניות חברתית

הוראת מדיניות חברתית, שאינה מסתפקת בשיעורים עיוניים, המתרכזים בתיאור מערכת השירותים החברתיים השונים ובתשתית החוקית המעגנת אותם – אלא כוללת גם בחינה ביקורתית של היבטים ומרכיבים שונים של המדיניות החברתית וההשקפות והאינטרסים המנחים אותם, ושואפת להכשרה מעשית לעיסוק בתחום זה – חושפת את התלמידים לתכנים בעלי משמעות פוליטית ומעודדת אותם להיות מעורבים בעשייה פוליטית. מציאות זו יוצרת שתי דילמות עיקריות: האחת היא, השאלה הבסיסית הנתונה למחלוקת, האם עבודה סוציאלית צריכה להיות מעורבת בעשייה פוליטית ובפעולות לשינוי חברתי<sup>17</sup>, והשנייה, האם ניתן וצריך ללמד את תחום המדיניות החברתית

<sup>17</sup> Abramovitz, 1993; Bardill, 1993.

וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות בצורה מקצועית טהורה, ללא נקיטת עמדה פוליטית<sup>18</sup>.

הדילמה הראשונה קשורה לזיקה הרצויה בין מקצוע העבודה הסוציאלית לבין מעורבות פוליטית ומידת ההלימה האפשרית ביניהם. מצד אחד קיימת טענה, כי אין כל בעייתיות בזיקה שבין מקצוע העבודה הסוציאלית ומעורבות פוליטית של העוסקים בו במסגרת פעולתם המקצועית. על פי טיעון זה, עובדים סוציאליים צריכים להיות מצוידים בטכנולוגיות ובמיומנויות פוליטיות על מנת שיוכלו להשפיע הן על כוחם, מעמדם ותפקידם בתוך הארגונים בהם הם מועסקים, הן על המדיניות ותכניות הפעולה של ארגונים אלו, והן על המדיניות החברתית הנקבעת במעגלים רחבים יותר, כמו הרשות המקומית והמדינה. זאת ועוד, על פי גישה זו לא רק שלא קיימת בעיה למזג בין עשייה מקצועית בעבודה סוציאלית לבין מעורבות פוליטית, אלא שמעורבות זו היא הכרחית, חיונית ונדרשת כדי שהעבודה הסוציאלית תשיג את מטרותיה בהתאם לקודים האתיים שלה. לפי גישה זו, ללא מעורבות פוליטית המקצוע מזניח את ייחודו ומהותו והופך להיות שומר הסטטוס-קוו הכלכלי, החברתי והפוליטי. תפיסה זו המכירה בחשיבותו של הממד הפוליטי בעשייה המקצועית אף הניעה מספר בתי-ספר לעבודה סוציאלית בארצות-הברית לפתח קורסים ספציפיים ואף התמחויות מיוחדות העוסקות בעבודה סוציאלית ופוליטיקה<sup>19</sup>.

לעומתה קיימת גישה מנוגדת, הטוענת כי מעורבות פוליטית אינה עולה בקנה אחד עם עיסוק מקצועי וכי בין עיסוק מקצועי ועיסוק פוליטי קיימים ניגודים מהותיים. יש לזכור, בהקשר זה, כי בקביעת מדיניות ובקבלת החלטות עוסקים בדרך-כלל פוליטיקאים, ואילו אנשי המקצוע מתפקדים בדרך-כלל כיועצים, שהמעורבות הפוליטית הישירה אף אסורה עליהם, לעיתים. טענה זו נשענת גם על תפיסות המדגישות את אי-ההלימה המהותית הקיימת בין מעורבות פוליטית ומעורבות מקצועית. ניגודים עקרוניים אלה מוצגים בלוח 1 להלן.

<sup>18</sup> ראה דיון דומה בהוראת דיני עבודה במסגרת החוג למשפטים, אצל מונדלק, 2001.

<sup>19</sup> Fisher, 1995.

**לוח 1. מעורבות מקצועית ומעורבות פוליטית: אי-הלימה וניגודים**

מעורבות פוליטית	מעורבות מקצועית
השגת המטרה היא בעדיפות ראשונה	דגש בו-זמני על השגת המטרה ועל התהליכים התורמים למימושה
כאשר הסיכויים להשגת המטרה נמוכים, קיימת נטייה לוותר על עקרונות מסוימים, ולעיתים אף לשנות יעדים שאינם תואמים את האינטרסים הפוליטיים	התנגדות לויתור על עקרונות וערכים מקצועיים בסיסיים (עקרונות מקצועיים "אינם למכירה")
קריטריון מרכזי לאימוץ דרכי פעולה הוא תרומתם להשגת מטרת	התהליכים להשגת המטרה צריכים להתאים לעקרונות מקצועיים בסיסיים
תשומת לב מיוחדת ניתנת לקהלים העשויים לספק תמיכה פוליטית	מבט רחב על צורכי אוכלוסיות שונות עם דגש על האוכלוסיות החלשות מבחינה כלכלית ופוליטית
הפעילות מבוססת על השקפות פוליטיות, הכרת כללי המשחק הפוליטיים, אינטרסים פוליטיים, ניסיון ואינטואיציה	הפעילות מונחית בעיקר על-ידי ערכים וידע מקצועיים
חתירה לשמירת המצב הקיים אם אינו מסכן את היציבות הפוליטית	חתירה לשינוי המצב אם הוא פוגע בקבוצות אוכלוסייה מסוימות

הניגודים בין מעורבות מקצועית לבין מעורבות פוליטית עשויים לחזק את התפיסה ששתי פעולות אלה אינן יכולות לדור בכפיפה אחת. על כן, עובדים מקצועיים צריכים להתרחק במסגרת עבודתם ממעורבות פוליטית, המכתימה את מקצועיותם ומטילה בה דופי. בנוסף לכך, מעורבות פוליטית של עובדים סוציאליים במישור המקומי ובמישור הארצי, המתבטאת בפעילות למען מימוש מטרות ותכניות הנתמכות על-ידי חלק מהעסקנים הפוליטיים, עשויה להקשות עליהם לעבוד בעת הצורך עם מפלגות ועסקנים פוליטיים אחרים ולהשפיע עליהם. על פי תפיסה זו, אם כן, הימנעות ממעורבות בעלת אופי פוליטי עשויה לשרת שתי מטרות עיקריות: חיזוק הדימוי המקצועי של העובד הסוציאלי וסלילת הדרך לשיתוף פעולה עם גורמים פוליטיים שונים. עם זאת, אין מניעה, כמובן, שכאזרחים בעלי תודעה פוליטית ולא כעובדים מקצועיים העובדים הסוציאליים יהיו מעורבים בפעילות פוליטית.

המשמעות של סוגיה קונטרברסלית זו היא חוסר קונסנזוס בין העוסקים במקצוע לגבי עצם השילוב של הוראת הפרקטיקה של מדיניות

בתכניות הלימודים בבתי-הספר לעבודה סוציאלית. ניתן לשער, כי שילוב הוראת המדיניות החברתית, תוך הדגשת הוראת הפרקטיקה של מדיניות, עשוי להתקבל בברכה על-ידי חוגים מקצועיים הגורסים כי העבודה הסוציאלית צריכה להיות פוליטית יותר ולקחת חלק פעיל בהנעת תהליכים מדיניים שונים. לעומת זאת, שילוב זה עשוי להיתקל בהתנגדות בקרב אלו הסבורים שעל מקצוע העבודה הסוציאלית לשמור על ייחודו המקצועי, תוך הימנעות, ככל האפשר, ממעורבות פוליטית.

הסוגיה הפוליטית קשורה קשר הדוק לדילמה נוספת המתעוררת ביחס למהות האידיאולוגית של העיסוק הפוליטי. דילמה זו קשורה לשאלה, האם ניתן ואף רצוי להורות את תחום המדיניות החברתית, באופן מקצועי טהור, מבלי לבטא עמדה פוליטית ואידיאולוגית כלשהי, או שמא לא ניתן לעשות זאת. ובכן, האם ניתן וצריך ללמד מדיניות חברתית באופן אובייקטיבי, כאשר המרצה מלמד את התכנים השונים בהיותו חף מכל זיקה אידיאולוגית או פוליטית ומכל עמדה פוליטית? או שמא עליו לתת ביטוי למטען האידיאולוגי והפוליטי שלו ולחייב מדיניות ותכניות מסוימות ולשלול אחרות, בשל משמעותן האידיאולוגית והפוליטית. לדוגמא, האם ניתן ללמד את המערכות לביטחון סוציאלי מבלי לתמוך באידיאולוגיה הדוגלת במעורבות המדינה בהבטחת ביטחון סוציאלי? השאלה העקרונית היא, אפוא, האם ניתן וצריך להכשיר עובדים סוציאליים לעסוק בפרקטיקה של מדיניות, מבלי שההכשרה תכוון על פי אידיאולוגיות רווחה מסוימות ומבלי שהסטודנטים יכוונו לאמץ עמדות פוליטיות ואידיאולוגיות?

המשיבים בשלילה לשאלה זו טוענים, כי הוראת שיעורים עיוניים העוסקים בהתפתחות מדינת הרווחה ובשינויים שחלו בה – בחקיקה סוציאלית ובסקירת השירותים החברתיים, תוך הצגת אידיאולוגיות שונות העשויות להשפיע על עיצובם, ללא נקיטת עמדה פוליטית ואידיאולוגית מסוימות – עשויה לסייע לתלמידים להכיר תפיסות אידיאולוגיות (סוציאליזם, ליברליזם, פמיניזם, קהילתיות), להבין את התייחסותן לסוגיות השונות בתחום המדיניות החברתית ולהבין כיצד תכניות חברתיות וכלכליות שונות משקפות תפיסות אלו. לעומת זאת, הוראה המבקשת לחזק את אימוצן של גישות אידיאולוגיות ופוליטיות מסוימות, באמצעות תמיכה בעמדה אידיאולוגית ופוליטית ברורה, אינה עולה בקנה אחד עם ההנחה המקובלת על רבים, שהחינוך האקדמי צריך

לחשוף את התלמידים לתפיסות ולהשקפות שונות, אך לא לנתב אותם לאימוץ השקפה מסוימת.

גישה זו אף מסתייעת בעובדה שערכי ועקרונות העבודה הסוציאלית אינם מונוליתיים ועשויים, על כן, להזין גישות ותכניות שונות בתחום המדיניות החברתית. לדוגמא, תכניות המעודדות מעורבות משמעותית של ארגונים וולונטריים באספקת שירותים חברתיים תואמות תפיסות מקצועיות, המעודדות מעורבות אזרחים וחיזוק החברה האזרחית. אך באותה מידה גם התפיסה הדוגלת בהמשך מעורבות המדינה והרשויות המקומיות באספקת שירותים ומסתייגת ממעורבות מקיפה של ארגונים וולונטריים, מכיוון שהיא רואה בהן אמצעי לצמצום המחויבות החברתית של הממשלה, מעוגנת אף היא בערכים מקצועיים מקובלים. ערכי העבודה הסוציאלית מספקים אפוא תשתית למגוון גישות המשקפות עמדות אידיאולוגיות ופוליטיות שונות. לפי דעה זו, הוראת מדיניות חברתית המשקפת זיקה אידיאולוגית ופוליטית ברורה אינה משקפת את האופי הפלורליסטי של ערכי העבודה הסוציאלית.

**2) העדר תשתית ידע בתחום המעורבות המקצועית במדיניות החברתית**  
דילמות שונות, הקשורות להעדרה של תשתית ידע בתחום המעורבות המקצועית במדיניות החברתית, נובעות מהשאלה, האם מקצוע העבודה הסוציאלית מצויד בתשתית של ידע, המאפשרת לבתי-הספר לעבודה סוציאלית לפתח את הוראת המדיניות החברתית ואת ההכשרה לעסוק בפרקטיקה של מדיניות. בסיס ידע מגובש מהווה מרכיב חיוני, אם כי לא בלעדי, של כל פרופסיה ומהווה את מקור הלגיטימציה העיקרי שלו. ידע זה מספק תשתית לפיתוח שיטות התערבות ומיומנויות מקצועיות, המייחדות את המקצוע מעיסוקים אחרים שאינם פרופסיונליים. במשך עשרות שנים פיתחה העבודה הסוציאלית, תוך הסתייעות בדיסציפלינות שונות ובעיקר פסיכולוגיה וסוציולוגיה, בסיס ידע רחב המזין מגוון רחב של התערבויות מקצועיות עם פרטים, משפחות, קבוצות וקהילות, בעלות צרכים שונים.

התשתית שפותחה עד עתה בתחום המדיניות החברתית מוגבלת והיא כוללת תיאוריות ושיטות התערבות בתחום. אמנם בשנים האחרונות העיסוק בתחום זה בישראל ובארצות אחרות מתרחב וחל גידול במספר הפרסומים העוסקים בהיבטים שונים של המדיניות החברתית, פרי עטם של חוקרים מבתי-ספר לעבודה סוציאלית. יחד עם זאת, מספר החוקרים המתמחים במדיניות חברתית ומספר הפרסומים העוסקים בנושא זה



הוא עדיין קטן בהשוואה לתחומים אחרים. לדוגמא, בארצות-הברית מופיעים עשרות כתיבי עת העוסקים בתחומים שונים של העבודה הסוציאלית, אך רק מעטים מהם מתרכזים במדיניות חברתית בתחום שירותי הרווחה האישיים, התחום בו מועסקים מרבית העובדים הסוציאליים.

ראוי לציין, שהעיסוק האקדמי בקביעת מדיניות מתרכז בישראל ובארצות נוספות בעיקר במחלקות למדעי המדינה. בשנים האחרונות אף הוקמו במחלקות אלה בישראל תכניות לימוד ייחודיות העוסקות במדיניות ציבורית, בעיקר בתחומים שונים של קביעת מדיניות, אולם הן מתייחסות בצורה שולית למדיניות חברתית בכלל ולמדיניות בתחום שירותי הרווחה האישיים בפרט.

בחינת מאגר הידע, העשוי לשמש בסיס לפיתוח הוראת המדיניות החברתית, מורה שאין כל קושי לפתח קורסים עיוניים העוסקים בנושאים כמו: התפתחות מדינת הרווחה, חקיקה סוציאלית, וסקירת תחומי שירות שונים, כמו ביטחון סוציאלי, שירותים למשפחה ושירותים לילד ולנוער. קיים עם זאת מאגר ידע חלקי המתייחס לנושאים כמו: גורמים המשפיעים על קביעת המדיניות החברתית, "השחקנים" הנוטלים חלק בקביעת מדיניות חברתית בנושאים שונים וחלקם בקבלת ההחלטות, גורמים המשפיעים על היישום המעשי של מדיניות חברתית, מידת היעילות של שיטות התערבות שונות, המיועדות להשפיע על קבלת החלטות, הגורמים המביאים להעלאת נושאים חברתיים מסוימים לסדר היום הציבורי ולדחיקתם של נושאים אחרים, וכדומה. אולם דווקא תכנים אלו נחוצים כדי להוות בסיס לפיתוח הממד הפרקטי של הוראת תחום המדיניות החברתית, המיועד להקנות לתלמידים כלים יעילים (שיטות התערבות ומיומנויות), שיאפשרו להם להשתתף באורח מעשי ופעיל בתהליכים של עיצוב מדיניות ויישומה בתחום שירותי הרווחה האישיים ובתחומי שירות אחרים.

קיומו של ידע חלקי בלבד בתחומים אלו מעלה אפוא את הדילמה: האם במצב של קיום ידע חלקי בלבד, העשוי לספק תשתית הולמת לעבודה מקצועית, ניתן לפתח את הממד הפרקטי בהוראת המדיניות החברתית?

### **3) בעיות וקשיים מעשיים בהוראת מדיניות חברתית**

בנוסף לדילמות העקרוניות והמהותיות, הוראת המדיניות החברתית מעלה גם כמה בעיות מעשיות הנוגעות למבנה תכנית הלימודים בתחום

זה, לשילובה בתכנית הלימודים הכוללת של בתי-הספר לעבודה סוציאלית ולהנעת התלמידים להכיר בחשיבותם של תכנים אלו. במסגרת זו נתייחס לבעיות הפרקטיות הבאות:

**א) המורכבות של הוראת תחום המדיניות החברתית.** הוראת מדיניות חברתית כוללת בתוכה נושאים רבים ומגוונים, כגון התפתחותם ההיסטורית של שירותי הרווחה, מבנה מערכת שירותי הרווחה, התשתית החוקית של שירותים אלו, המבנה הארגוני של ארגוני הרווחה, עיצוב, יישום והערכת מדיניות חברתית, יחסי הגומלין בין כלכלה וחברה, ניתוח תהליכים פוליטיים ומיומנויות פרקטיות בתחום המדיניות. בניית תכנית לימודים הכוללת ומשלבת את המרכיבים הללו בתוך תכנית לימודים רחבה, הכוללת נושאים נוספים, היא ללא ספק משימה מורכבת ביותר.

**ב) האוריינטציה הטיפולית-קלינית של מרבית התלמידים בבתי-הספר לעבודה סוציאלית.** אחת הבעיות הייחודיות עמה צריכה להתמודד הוראת המדיניות החברתית קשורה לכך, שמרבית הסטודנטים לעבודה סוציאלית מבקשים למקד את לימודיהם בנושאים טיפוליים קליניים והם אינם מודעים לקשר שבין לימודים אלו ולימודים בנושא המדיניות החברתית. כתוצאה מכך, לימודי המדיניות החברתית נתפסים על-ידם כלא-רלוונטיים וכחסרי משמעות לפעילות המקצועית. תלמידים אלו עשויים, על כן, להביע חוסר עניין בשיעורים העוסקים בהיבטים שונים של המדיניות החברתית.

**ג) מחסור במורים ומדריכים שביכולתם לשלב בין הוראת מדיניות חברתית ולימודים טיפוליים-קליניים.** סגל המורים והמדריכים העוסקים בנושא המדיניות החברתית מצומצם, ובנוסף לכך, למרבית המורים והמדריכים, המתרכזים בהוראה ובהדרכה קלינית, נושא המדיניות החברתית זר (באותה מידה הנושאים הקליניים אינם מוכרים למורים המתרכזים במדיניות חברתית). מציאות זו מציבה קושי למול השאיפה לשלב את הוראת המדיניות החברתית בהוראה הקלינית ולהטמיע בסטודנטים את ההכרה כי בעיות אישיות של פרטים וקבוצות מושפעות מתנאים סביבתיים וממדיניות חברתית.

**ב. מטרות ההוראה**

בחינת הספרות עסקה בניתוח תכניות לימודים בתחום המדיניות החברתית בבתי-ספר לעבודה סוציאלית במדינות שונות<sup>20</sup>, בתיאור קורסים או שיטות הוראה בתחום המדיניות החברתית<sup>21</sup>, ובניתוח תפקידיהם של עובדים סוציאליים בזירת המדיניות החברתית<sup>22</sup>. הסקירה מצביעה על מגוון רחב של מטרות ויעדים המוצבים לקורסים העוסקים במדיניות חברתית. אפשר לחלק את המטרות לשש קטגוריות עיקריות:

1) **פיתוח מחויבות לצדק חברתי והגברת הרצון, הביטחון העצמי ותחושת המסוגלות העצמית לעסוק בפרקטיקה של מדיניות.** קטגוריה זו כוללת חיזוק של עמדות אידיאולוגיות, המדגישות את חשיבות מעורבותה של המדינה בתחומי הרווחה, או במילים אחרות, מטרות המבקשות לפתח מחויבות לרווחה. בקטגוריה זו גם נמצא מטרות המבקשות ליצור בוגרים המעוניינים להיות שחקנים פעילים בזירת המדיניות החברתית ברמה הארגונית, הקהילתית, המקומית והלאומית, בעלי ביטחון ביכולותיהם לעסוק בתחום המדיניות והרואים את מעורבותם בתחום המדיניות כמרכיב חשוב בזהותם המקצועית.

2) **הגברת הבנתו של הקשר ההדוק בין מקצוע העבודה הסוציאלית לבין מדיניות חברתית.** הכוונה להעמקת ההבנה של הסטודנטים על השפעותיה של מדיניות חברתית על מציאות חייהם של משתמשי השירותים, המופעלים והמסופקים על-ידי העובדים הסוציאליים, כמו גם על הקשרי עבודתם של העובדים הסוציאליים. בנוסף לכך, העמקת ההבנה של תפקידה הפוליטי של העבודה הסוציאלית בעריכת שינויים במדיניות, כמו גם העמקת ההבנה של הקשר בין פרקטיקה של מדיניות לבין הבסיס הערכי של הפרופסיה.

3) **הרחבת ידע (factual knowledge).** הכוונה לרכישת ידע ספציפי בתחום המדיניות החברתית, הכולל מושגים בסיסיים, תיאוריות המסבירות את התפתחות מדינת הרווחה, התפתחות היסטורית של המדיניות החברתית, אידיאולוגיות של רווחה, מאפייני המדיניות

<sup>20</sup> Pawar, 2004.

<sup>21</sup> Brawley, 1997; Gordon, 1994; Hart, 1989; Keller et al., 2001; Mendes, 2003a; Miller, 1987; Powell & Causby, 1994; Raber & Richter, 1999;

Rocha & Johnson, 1997; Saulnier, 2000  
<sup>22</sup> Haynes & Mickelson, 2003; Wyers, 1991.

החברתית בתחומים שונים, כולל ידע על חקיקה, תהליכי חקיקה, מעורבותם של מגזרים שונים במדיניות חברתית, הקשר בין מדיניות חברתית ותחומים אחרים, השפעות של מדיניות חברתית על כלל התושבים ועל קבוצות ייחודיות, בעיות חברתיות מרכזיות עמן מתמודדת המדיניות החברתית (עוני, אי-שוויון, אבטלה וכדומה). גם הגורמים המשפיעים על תהליכי קבלת החלטות בתחום המדיניות החברתית, דרכים להשפעה על דעת קהל וכדומה, הם חלק מהידע בקטגוריה זו.

**4) הקניית יכולת ניתוח של מדיניות חברתית (policy analysis) כללית או ספציפית.** הכוונה להביא את הסטודנטים לכדי יכולת לזהות את הגורמים והשחקנים המרכזיים, המשפיעים על המדיניות החברתית (בניהם מקומם של אידיאולוגיות וערכים), לנתח את המגמות המרכזיות של המדיניות ומשמעותן ולנתח מדיניות חברתית מפרספקטיבה בינלאומית משווה. המטרה היא ליצור סטודנטים המכירים מקורות שונים לקבלת מידע בתחומי המדיניות החברתית, או המסוגלים להעריך (מי מפרסם את הנתונים?), כדי שיוכלו להשתמש בהם באופן מושכל, בבואם לנתח מדיניות חברתית או להעריכה.

**5) פיתוח חשיבה ביקורתית.** הכוונה לשאיפה לפתח סטודנטים בעלי יכולת לבחון באופן ביקורתי מדיניות חברתית קיימת, או, במלים אחרות – ליצור בוגרים אשר לא מקבלים את המגמות הקיימות במדיניות החברתית ללא בדיקה וביקורת ומסוגלים לנתח את ההשלכות השליליות של מדיניות על אוכלוסיות שונות.

**6) פיתוח מיומנויות התערבות בתחום הפרקטיקה של המדיניות.** הכוונה לרכישה ולהרחבה של מיומנויות הדרושות כדי לעסוק בפרקטיקה של מדיניות (policy practice skills). המטרה היא לצייד את הסטודנטים במיומנויות מגוונות, שיאפשרו להם לנתח בעיות חברתיות ולתכנן תכנית אסטרטגית המתאימה לצורכי האוכלוסייה וליישמה, לתכנן מטרות ויעדים של מדיניות, לתכנן וליישם סקר צרכים חברתיים ולהעריך מדיניות. כדי לעסוק בפרקטיקה של מדיניות צריכים הסטודנטים להיות בעלי מיומנויות של שכנוע (persuasion), שתדלנות (lobbying), סגור (advocacy), יכולת להבהיר ערכים העומדים בבסיס החלטות של מדיניות (value clarification), כתיבת ניירות עמדה, פיתוח קבוצות משימה של אנשים בעלי אינטרס או עניין בתחום מסוים, בניית קואליציות, שימוש באמצעי התקשורת, הופעה ומתן עדות בפני ועדות, הצגת נושאים בפני קובעי מדיניות ופקידי ממשל, כתיבת מכתבים

(לקובעי מדיניות, פקידי ממשל), ניהול מאבק ציבורי באמצעות טלפון, נאום בפני קהל (public speaking), ארגון קבוצות מחאה ובעלי מיומנויות מחקר, הדרושות כדי לאסוף נתונים ממקורות שונים כולל מאגרי מידע. העובדים הסוציאליים צריכים להיות בעלי יכולת לנהל משא ומתן, להתעמת, להתמקח ולהיאבק.

**לסיכום**, הוראת המדיניות החברתית בבתי-הספר לעבודה סוציאלית שואפת לעצב בוגרים המסוגלים לעסוק בפרקטיקה של מדיניות כחלק אינטגרלי מעבודתם המקצועית. לצורך זה מבקשת הוראת המדיניות החברתית ליצור בוגרים בעלי ידע בנושאים שונים ומגוונים מתחום המדיניות החברתית, בעלי כישורים לנתח את הגורמים המעצבים אותה, מגמותיה והשלכותיה, בעלי גישה ביקורתית כלפיה, בעלי מיומנויות נדרשות לעיסוק בעיצוב מדיניות חברתית ובעלי ערכים ואידאולוגיה התומכים ברעיונות של צדק חברתי. מכיוון שתחום המדיניות החברתית נתפס כממד של פרקטיקה, הוראת התחום איננה מסתפקת בהרחבת ידע או הגברת יכולת הניתוח, אלא שואפת לצייד את הבוגרים במיומנויות הדרושות למעורבות פעילה בפרקטיקה של מדיניות.

### ג. תכני ההוראה

אחת השאלות החשובות בהוראת תחום המדיניות החברתית היא מה נכלל במסגרת המושג "מדיניות חברתית"? שאלה זו, כמובן, היא פועל יוצא של ההגדרות הרבות להן זוכה תחום זה<sup>23</sup>. בדומה להגדרות השונות, אשר חלקן מצומצמות יותר (מכלילות, לדוגמה, רק את שלושת התחומים הקלאסיים – ביטחון סוציאלי, בריאות ושירותים סוציאליים אישיים – וחלקן רחבות יותר ומכלילות תחומים נוספים במסגרת תחום העיסוק של המדיניות החברתית (כגון, חינוך, דיור, תעסוקה, תחבורה, פנאי וסביבה), גם הוראת התחום מתמודדת עם השאלה של התחומים הנכללים במסגרתו.

מחקרים מעטים בחנו את התכנים הנלמדים במסגרת קורסי המדיניות בעבודה סוציאלית. יוצא דופן בעניין זה הוא מחקר שנערך באוסטרליה, בו נותחו תכניות הלימודים העוסקות במדיניות חברתית במסגרת בתי-הספר לעבודה סוציאלית<sup>24</sup>. במחקר זה נמצא, כי למרות שניתן למצוא תכנים משותפים בקורסים השונים, יש הבדלים ניכרים בין

<sup>23</sup> Hill, 1997

<sup>24</sup> Pawar, 2004

הקורסים בטווח הנושאים הנלמדים וברצף שלהם. מגוון זה יכול ללמד על חוסר הקונסנזוס הקיים לגבי התכנים אשר צריכים להרכיב את תחום המדיניות החברתית. יחד עם זאת, זוהו במחקר שש קטגוריות תוכן, אשר נמצאו בשכיחות הגבוהה ביותר, חלקן כוללות נושאים רבים יותר וחלקן נושאים מעטים ביותר. נושאים אלה גם מופיעים בתיאורי קורסים ספציפיים העוסקים במדיניות חברתית בבתי-ספר לעבודה סוציאלית במדינות אחרות בעולם.<sup>25</sup>

שש קטגוריות תוכן נמצאו בשכיחות הגבוהה ביותר:

- (1) **תכני מבוא המספקים בסיס מושגי לתחום.** אלו הם נושאי מבוא הקשורים להבנה של המושגים הבסיסיים של תחום המדיניות החברתית ומהותה, כמו הגדרות, חשיבותה של מדיניות חברתית, הקשר בין עבודה סוציאלית ומדיניות חברתית.
- (2) **בסיס תיאורטי.** תיאוריות המהוות בסיס חשוב למדיניות חברתית, כמו למשל אידיאולוגיות פוליטיות, תיאוריות כלכליות ופילוסופיות.
- (3) **תהליכי עיצוב מדיניות (policy-making process).** כיצד מדיניות נוצרת, מה כלול בתהליך זה וכדומה. התכנים הללו כוללים מושגים ומודלים בסיסיים בעיצוב מדיניות, תפקידם של מוסדות המדינה, הממשלה והביורוקרטיה, שחקנים ראשיים בקביעת מדיניות ומיקומה של העבודה הסוציאלית בתהליכים אלה.
- (4) **תכנים הקשורים לנושא מסוים (issue-based topics),** כגון, מדיניות כלפי ילדים (באוסטרליה), עוני, מערכת הביטוח הסוציאלית, עבודה ואבטלה, בריאות, נכות, דיור, מוצא וגזענות, רב-תרבותיות, מגדר/פמיניזם, חינוך, קשישים, רווחת הילד, נכות, משפחות וקהילות, חלוקה מחדש ומיסוי, שמאל חדש/ תיאצריזם, שירותי רוחה אישיים, צדקה, חולי איידס, תכנון עירוני ואזורי, מדיניות תחבורה ומדיניות מערכת אכיפת החוק.
- (5) **ניתוח מדיניות.** מסגרות לניתוח מדיניות.
- (6) **תכנים היסטוריים.** ההקשר ההיסטורי, התפתחות היסטורית של מדינת הרווחה ומדיניות חברתית בתחומים ספציפיים. הדגש הוא על אופייה המשתנה של מדיניות חברתית לאורך זמן, מבחינת מטרותיה, ערכיה ובסיסה האידיאולוגי.

<sup>25</sup> ראה לדוגמא: Hart, 1989; Mendes, 2003a

בנוסף זהו קטגוריות התוכן הבאות: כלכלה (תיאוריות וגישות כלכליות, מערכות כלכליות, מושגים בסיסיים בכלכלה), רפורמות עכשוויות (הפרטה, managerialism, גלובליזציה, התפקיד המשתנה של המגזר הלא-ממשלתי), יישום של מדיניות, פרקטיקה של מדיניות, מדיניות השוואתית, הערכת מדיניות ועבודתם של ארגונים לא-ממשלתיים (NGO).

בחינת תכני הלימוד בקורסים בתחום המדיניות החברתית בתכנית הבוגר, במספר בתי-ספר לעבודה סוציאלית בישראל, מצביעה גם היא על טווח רחב של נושאים נלמדים. יחד עם זאת, מספר נושאים מרכזיים חוזרים על עצמם בשכיחות רבה יותר ומשקפים, ככל הנראה, את נושאי הליבה של התחום: הגדרת מדינת הרווחה בעולם ובישראל והתפתחותה ההיסטורית, בעיות חברתיות העומדות במרכז של המדיניות החברתית, כגון עוני, אי-שוויון ואבטלה, מגמות ורפורמות במדיניות חברתית (כגון, הפרטה), אידיאולוגיות רווחה (סוציאל-דמוקרטיה, הימין החדש, הניאו-מרקסיזם) והשפעותיהם על מדינת הרווחה בעולם ובישראל, דילמות וסוגיות מרכזיות במדיניות (לדוגמא, ביזור מול ריכוז, הדרה, השפעות הגלובליזציה), מגזרים בחברת הרווחה, המערכות לביטחון סוציאלי (מטרות ויעדים, דרכי פעולה, אוכלוסיות יעד, מבט ביקורתי) ושירותים סוציאליים אישיים (הגדרת התחום, התפתחות המדיניות, הבסיס חוקי, מגמות וסוגיות במדיניות).

#### ד. שיטות ההוראה

שלוש הבנות מרכזיות, ביחס לדרכי הוראת המדיניות החברתית בהכשרה לעבודה סוציאלית, זוכות להסכמה רחבה בספרות המקצועית של העבודה הסוציאלית:

1) חשיבות הזיקה שבין תחום המדיניות החברתית לבין הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית – כותבים רבים הדגישו כי הוראה אפקטיבית חייבת להדגיש את הקשר, הרלוונטיות והישימות של תכני המדיניות החברתית לפרקטיקה של העבודה הסוציאלית בכלל ולפרקטיקה הישירה או הקלינית בפרט<sup>26</sup>.

2) חשיבותה של למידה פעילה. הבנה זו מדגישה את חשיבות ביסוסה של הוראת המדיניות החברתית על למידה פעילה המשלבת התנסות חווייתית

<sup>26</sup> Adams, 2004; Gordon, 1994; Hart, 1989; Powell & Causby, 1994; Mendes, 2003a; Saulnier, 2000; Wyers, 1991.

(experiential learning), כמו גם על שיטות הוראה המתמקדות בסטודנט ולא במרצה<sup>27</sup>. במילים אחרות, הכוונה היא ל: hands on experience. הוראה זו מבוססת על ההבנה שסטודנטים לומדים באופן מועיל יותר, כאשר הם מעורבים באופן פעיל בניתוח, בדיון וביישום תכנים וזאת בהשוואה לשמיעה פסיבית וקבלת אינפורמציה באמצעות הרצאות פרונטליות בלבד.

3) העדפת פיתוח יכולת לנתח ולהבין, וזאת על פני צבירת מידע רב<sup>28</sup>. הטענה היא כי קורסים המסתפקים בסקירה של תחום ידע, אשר מכסים טווח רחב של נושאים ותכנים, ומדגישים זיכרון של פרטים במקום הבנה ושליפה מותאמת בהקשרים הנכונים, אינם יעילים בהוראת מדיניות חברתית. הדגש בהוראה צריך להיות מושם על קידום למידה והבנה, כך שהסטודנטים יפתחו רעיונות מארגנים, אשר יאפשרו להם לרכוש מידע חדש באופן אפקטיבי ולארגן את ניתוחיהם סביב רעיונות אלה.

שלוש ההבנות הללו מקבלות חיזוק גם מספרות המחקר העוסקת בהוראת מבוגרים, המצביעה על כך שללומד המבוגר, הרלוונטיות של החומר הנלמד לפרקטיקה היא חשובה ביותר. זאת ועוד, שיטות הוראה המדגישות את מעורבות הסטודנט, כגון משחקי סימולציה, ניתוח מקרה, דיון חפשי בקבוצה, סיורים בשדה, workbook, הן מועילות יותר, בהשוואה לשיטות הוראה הממוקדת במורה, כגון הרצאות פרונטליות המבוססות על תקשורת חד-צדדית<sup>29</sup>. הספרות העוסקת בתהליכי למידה של מתחילים מדגישה את הצורך והחשיבות של הבנה והספקת מסגרות מושגיות ורעיונות, על חשבון זכירה של עובדות ותכנים רבים. אלה נחוצים ללומד המתחיל כדי להשתלט על תכנים ועובדות חדשים רבים במהירות רבה יותר<sup>30</sup>.

ספרות המחקר בעולם מספקת דיווחים רבים על התכנים ודרכי ההוראה של קורסים במדיניות חברתית המשלבים הבנות אלה. מדובר בקורסים המשלבים ידע תיאורטי והתנסות בשדה, המתבססים על

<sup>27</sup> Hoefler, 1999; Huber & Orlando, 1993; Keller et al., 2001; Miller, 1987; Moore & Johnson, 2002; Pawar, 2004; Mendes, 2003a; Powell & Causby, 1994; Raber & Richter, 1999; Rocha, 2000; Rocha & Johnson, 1997;

Saulnier, 2000; Segal & Brzuzy, 1998

<sup>28</sup> Adams, 2004; Burgess & Taylor, 2005

<sup>29</sup> Branford & Stein, 1993; Halpen & Associates, 1994; Kolb, 1984 Nuckles, 2000

<sup>30</sup> Adams, 2004



תרגילים ומשימות בכיתה או בשדה, אשר דורשים התנסות ומעורבות פעילה של סטודנטים בפרקטיקה של מדיניות ומאפשרים תרגול המיומנויות הדרושות להפעלת פרקטיקה זו. קורסים אלה גם מדגישים את השילוב והחיבור שבין מדיניות חברתית ועבודה סוציאלית ישירה<sup>31</sup>. באופן ספציפי יותר, מוצע מגוון רחב של דרכי הוראה המכוונות להשגת למידה בהתנסות במסגרת הקורסים השונים: תכנון פרויקט של פרקטיקה של מדיניות, במסגרתו מפותחת אסטרטגיית התערבות ומיושמת אסטרטגיה של שינוי ברמת הארגון, הקהילה או המדינה ולבצעו; הגשת מסמך או מאמר העוסק בניית סוגיה בתחום המדיניות, הכנת legislative testimony, כתיבת מאמר לעיתון מקומי או לאומי, מתן עדות בפני ועדה (דמיונית או קיימת למעשה), העוסקת בחקיקה חברתית, עבודה בקבוצות משימה במסגרתן עוסקים בסוגיה באמצעות ניתוח מחקרים רלוונטיים וראיונות עם אנשים בקהילה; השתתפות בפעולות לשינוי חברתי, המיועדות להגברת איכות החיים של משתמשי השירותים החברתיים או קבוצות מוחלשות, סגור עבור אוכלוסיות מודרות, מתן תגובה על השפעות של מדיניות, מתן משוב לקובעי מדיניות, כתיבת ביקורת על מאמר העוסק במדיניות, השתתפות בוויכוחים מבוזרים בכיתה בנושאים הקשורים למדיניות חברתית, השתתפות בהדמיית מצבים של קבלת החלטות בתחומי מדיניות, הכנת ניתוחי מדיניות ועבודה מעשית במשרדי ממשלה העוסקים בעיצוב מדיניות ובחקיקה חברתית.

יחד עם זאת, עולה בספרות המחקר הטענה, כי הוראת המדיניות החברתית במסגרת ההכשרה לעבודה סוציאלית עדיין חסרה מרכיבים של למידה פעילה רלוונטית לפרקטיקה והתמקדות בניתוח. כלומר, למרות שקיים ידע ברור על דרכי הוראה אפקטיביות, הרי מרבית הקורסים, העוסקים במדיניות חברתית במערכות המכשירות עובדים סוציאליים, מבוססים על מתודות המועברות על-ידי המרצה ועל למידה פסיבית<sup>32</sup>.

<sup>31</sup> Hoefler, 1999; Keller et al., 2001; Moore & Johnson, 2002; Powell & Causby, 1994; Raber & Richter, 1999; Rocha, 2000; Rocha & Johnson 1997; Saulnier, 2000

<sup>32</sup> Pawar, 2004

#### 4. תכנית להוראת מדיניות חברתית במסגרת הלימודים לתואר בוגר בבת-י-הספר לעבודה סוציאלית בישראל

בבת-י-הספר לעבודה סוציאלית בישראל שורר היום חוסר שביעות רצון מתכניות ההכשרה הקיימות להוראת המדיניות החברתית. לנושא המדיניות החברתית ולפרקטיקה של המדיניות יש עדיין מקום שולי בבת-י-ספר רבים. כתוצאה מכך הצלחתם מוגבלת, ליצור בוגרים, המעורבים בפרקטיקה של מדיניות בזירת מדיניות של ארגונים, קהילות, רשויות מקומיות או ברמת המדיניות הלאומית הכוללת. כאמור, בעיה זו איננה ייחודית רק למערכות המכשירות עובדים סוציאליים בישראל.

התכנית המוצעת מושתתת על ניתוח ספרות המחקר אשר הוצג לעיל. היא מתייחסת להכשרה לקראת תואר ראשון בעבודה סוציאלית, המהווה את כרטיס הכניסה לעיסוק במקצוע זה בישראל. ההצעה כוללת שלושה מרכיבים עיקריים: הראשון הוא קורסי חובה בתחום מדיניות חברתית – שישה קורסים בתחום המדיניות החברתית ופרקטיקה של מדיניות, הניתנים על פני שישה סמסטרים. המרכיב השני כולל הצעות לשינויים בקורסי הפרקטיקה וההכשרה המעשית בשדה. המרכיב השלישי כולל את פיתוחה של התמחות אשר עוסקת בפרקטיקה של מדיניות. התכנית המוצעת לא מתיימרת להתאים במתכונת זו לכל בתי-הספר לעבודה סוציאלית בישראל, אולם היא יכולה לשמש בסיס או נקודת מוצא לפיתוח תכניות לימודים שיותאמו להכשרה בבת-י-הספר השונים, העוסקים בתחום המדיניות החברתית בעבודה סוציאלית.

##### א. חמש הנחות היסוד של התכנית המוצעת

1) מקצוע העבודה הסוציאלית קשור באופן הדוק למעורבות פוליטית במובנה הרחב – הוראת מדיניות חברתית והכשרה לפרקטיקה של מדיניות לא יכולות להיות, וגם לא צריכות להיות, "הוראה מקצועית טהורה", המציגה את נושאייה במנותק מהקשרם הפוליטי. להערכתנו, ההוראה צריכה לשאוף לשילוב של "הוראה פוליטית", בה המרצה מורשה ואף מעודד להביע ולבטא את עמדתו הפוליטית והאידיאולוגית, לבין הוראה "מעין פוליטית", בה המרצה שואף להציג לסטודנטים את מגוון הדעות, האידיאולוגיות והגישות המתחרות בתחום ונותן להם

מקום הוגן בשיח ובהוראה בכיתה<sup>33</sup>. הכוונה היא, שההוראה תחשוף את הסטודנטים למגוון רחב של רעיונות, דעות, אידיאולוגיות וטיעונים, אך עמדתו האידיאולוגית של המרצה בסוגיות השונות תהיה ברורה. לדוגמא, הדיון על שירותי רווחה אוניברסליים וסלקטיביים צריך לכלול התייחסות לממד הפוליטי של השאלה (קרי, מי מרוויח ומי מפסיד מכל פתרון של מדיניות), תוך הדגשת מכלול הטיעונים בעד ונגד. יחד עם זאת, על המרצה להציג את דעתו האישית בסוגיה, תוך הצגת נימוקיו ותוך ביסוס הדעה הן על ערכי מקצוע העבודה הסוציאלית ומטרותיו, והן על ממצאי המחקרים בתחום.

2) אופי הוראה זה מוצע על ידנו, ראשית, בגלל שהוא בלתי נמנע. קשה ללמד את הנושאים השונים בתחום המדיניות החברתית תוך "החבאת" הגישה האידיאולוגית של המרצה, ולכן חשוב להבטיח גם את חשיפת הסטודנטים למגוון דעות נוספות. אופן הוראה זה (אשר מומלץ כי יוצג בפני הסטודנטים) עשוי למנוע תהליכים של אינדוקריניזציה וניצול מעמדו ההיררכי של המרצה, לשם הנחלת עמדתו האידיאולוגית מצד אחד, ולאפשר שיח אמיתי ודיון מעניין ופורח, מצד שני. שנית, אופי זה רצוי, בכך שיאפשר יצירת תבניות/דפוסים (מודלינג) לדעות המבוססות על ידע וממצאים. המרצה אשר יחשוף את עמדתו, תוך עיגונה בממצאי מחקרים ובבסיסה הערכי של העבודה הסוציאלית, ידגים בנקיטת עמדה המבוססת על ידע וערכים ולא על דעות קדומות או תפיסות שגויות. זאת ועוד, גישתו של המרצה תסייע ליצור בקרב הסטודנטים מחויבות לרווחה ולצדק חברתי, הנדרשת מהם בקוד האתיקה של המקצוע. על המרצה להדגים לסטודנטים כיצד מדיניות יכולה להלום עקרונות של צדק חברתי וכיצד היא יכולה לפגוע בהם. גישה זו תסייע ותעודד את הסטודנטים לגבש עמדה, לפתח חזון ובסוף גם לנקוט עמדה ולפעול לקידומה. אין ספק, הוראה נייטרלית תקשה לייצר בוגרים המבינים את משמעותו הפוליטית של מקצוע העבודה הסוציאלית.

3) הכשרה לפרקטיקה של מדיניות צריכה להינתן לכלל הסטודנטים ולא רק למתמחים ספציפיים בתחום זה. הדבר מעוגן בתפיסה כי ערכיו של מקצוע העבודה הסוציאלית ומחויבותו לקידום צדק חברתי רלוונטית לפעילותם של כלל העובדים הסוציאליים ולא של מעטי מעט מביניהם.

<sup>33</sup> מונדלק, 2001.

ביסוס תכנית לימודים המחייבת את כלל הסטודנטים, ייעשה לצד יצירת מסגרות מיוחדות, בשוליים, להתמחות בתחום.

4) הכשרה טובה בתחום המדיניות החברתית לא צריכה, בהכרח, להקיף את כל התכנים הרבים הקיימים במסגרתו. בית-הספר יכול לבחור תחומים בהתאם למומחיות סגל מרציו, כל עוד התכנים השונים מאפשרים ללומד לאמץ מסגרת קונספטואלית, המאפשרת ניתוח מדיניות גם בתחומים אחרים. יחד עם זאת, שלושה תחומים נראים לנו הכרחיים: ניתוח מדינת הרווחה בעולם ובישראל, מדיניות המערכות לביטחון סוציאלי ומדיניות המערכות לטיפול סוציאלי אישי. תחומים אלה נמצאים בליבה של הגדרת "מדיניות חברתית".

5) הוראת המדיניות החברתית צריכה לאמץ דרכי הוראה אפקטיביות מתוך ספרות המחקר על למידת מבוגרים. יש לכלול בכך, כאמור לעיל, למידה פעילה, הדגשת הרלוונטיות של התכנים הנלמדים לפרקטיקה של העבודה הסוציאלית ודגש על ניתוח והבנה במקום שינון של חומר רב.

6) המערכות המכשירות עובדים סוציאליים צריכות לשאוף לקיומו של סגל הוראה, הכולל בתוכו הן מרצים בעל ידע והתמחות בתחומי המדיניות החברתית והן מרצים המומחים בפרקטיקה של מדיניות, המסוגלים לשלב בין התערבויות ברמת הפרט, המשפחה או הקבוצה לבין מעורבות בזירת המדיניות החברתית של ארגונים, קהילות, רשויות ומדיניות חברתית במישור הלאומי. מרצים אלה יוכלו להציע לסטודנטים גישה אינטגרטיבית לפרקטיקה במקום גישה "המפרידה" בין סוגי הפרקטיקה השונים.

### **ב. תוצאות רצויות של התכנית**

התכנית המוצעת שואפת להשיג תוצאות בשלושה שלבים של התקדמות: תוצאות סופיות, תוצאות ביניים (הנחוצות כדי להשיג את התוצאות הסופיות) ותוצאות ראשוניות או מיידידות (הנחוצות כדי להשיג את תוצאות הביניים).

התוצאות הראשוניות (הנחוצות כדי להשיג את תוצאות הביניים) הן:

- 1) לסטודנטים הוקנה "ידע עובדתי" (factual knowledge) בנושאים הקשורים למדיניות חברתית.
- 2) לסטודנטים הוקנו כלים לנתח מדיניות חברתית.
- 3) הסטודנטים מבינים את השפעות המבנה החברתי והמדיניות החברתית על המשתמשים בשירותים.

- 4) לסטודנטים חשיבה ביקורתית – הם מסוגלים לבקר מדיניות חברתית כללית וספציפית, תוך התייחסות לבסיס הערכי ולאינטרסים המשחקים תפקיד בקביעתה.
- תוצאות הביניים (הנחוצות כדי להשיג את התוצאות הסופיות):
- 1) הסטודנטים מבינים את ההיבטים השונים של הקשר בין מדיניות חברתית ומקצוע העבודה הסוציאלית.
  - 2) לסטודנטים הוקנו מיומנויות, הנדרשות כדי לעסוק בצורות שונות של פרקטיקה של מדיניות, של סגור אישי והעצמה.
  - 3) הסטודנטים בעלי תחושת מסוגלות אישית לעסוק בפרקטיקה של מדיניות.
  - 4) הסטודנטים בעלי מחויבות לרווחה וצדק חברתי.
  - 5) הסטודנטים בעלי נכונות ומחויבות לעסוק בפרקטיקה של מדיניות, בהיותה מרכיב חשוב בהגשמת הערך של צדק חברתי.
- תוצאותיה הסופיות של תכנית ההוראה הן:
- 1) עובדים סוציאליים (העובדים עם יחידים, משפחות, קבוצות או קהילות או עוסקים בניהול), אשר משלבים באבחנותיהם המקצועיות ובהתערבותם את ההבנה אודות השפעות המבנה החברתי והמדיניות החברתית על משתמשי השירותים שלהם.
  - 2) עובדים סוציאליים ממגוון שירותי רווחה, המשלבים פרקטיקה של מדיניות ברמת הארגון, הקהילה, הרשות המקומית וברמה הלאומית, במסגרת עבודתם המקצועית השוטפת.
  - 3) עובדים סוציאליים מומחים בפרקטיקה של מדיניות, אשר פעולתם המקצועית העיקרית מוקדשת לעיצוב מדיניות חברתית, ניתוחה, חקירתה והשפעה עליה.

#### ג. תאור קורסי החובה ופריסתם על פני שנות הלימוד

התכנית המוצעת תכלול שישה קורסי חובה סימסטריאליים בתחום המדיניות החברתית, אשר להם ניתנו כהקדמה, קודם לכן או במקביל, קורסי יסוד במספר דיסציפלינות הקשורות לתחום המדיניות החברתית. הכוונה למבואות בתחומים של כלכלת רווחה, סוציולוגיה, מדע המדינה (כולל מדיניות ציבורית) ומשפט. ששת הקורסים המוצעים מתחלקים על פני שלוש שנות הלימוד (לכל קורס כמה מטרות, שאחת או שתיים מתוכן דומיננטיות) ולהלן הנושאים המרכזיים המוצעים בכל אחד מהם.

**1) שנת לימודים ראשונה**

א. **מבוא לרווחה חברתית:** קורס בסיסי במהותו, אשר צריך להילמד ראשון באשכול המדיניות. הקורס יעסוק בהגדרת מדיניות חברתית ומדינת רווחה, בהתפתחותה ההיסטורית של מדינת הרווחה בעולם המערבי, ובאידיאולוגיות של רווחה ויחסן למדינת הרווחה – הימין החדש, הסוציאל-דמוקרטיה, הדרך השלישית, הגישה הניאו-מרקסיסטית, גישת הירוקים, הביקורת הפמיניסטית. קורס זה אמור לאפשר לסטודנטים לשלוט במושגים בסיסיים בתחום הרווחה החברתית, כגון מדיניות חברתית, מדינת רווחה, קומודיפיקציה, שירותים סלקטיביים ואוניברסליים, הפרטה, מגזרים בחברת הרווחה (מגזר ממשלתי, פרטי, שלישי), מערכות לביטחון סוציאלי, שירותים סוציאליים אישיים וכדומה, כמו גם בחלק מהוויכוחים המרכזיים בתחום המדיניות החברתית. לדוגמא הוויכוח שבין אחריות הכלל מול אחריות הפרט או בין שירותים אוניברסליים לשירותים סלקטיביים. על הקורס לכלול התייחסות לשאלה, מהו תפקידה של העבודה הסוציאלית במסגרת מדינת הרווחה.

ב. **מדינת הרווחה בישראל:** התפתחותה ההיסטורית של מדינת הרווחה בישראל והגורמים אשר שיחקו תפקיד בעיצוב התפתחותה; משטר הרווחה המאפיין את ישראל; עוני בישראל (הסברים כלליים, הגדרה, מדידה, דו"ח העוני, אוכלוסיות החיות בעוני, דרכי התמודדות); אבטלה בישראל (הסברים כלליים, הגדרה, אוכלוסיות הסובלות מאבטלה, דרכי התמודדות); מגמות המאפיינות את מדינת הרווחה בישראל כיום: כגון, הפרטה (הגדרה, נימוקים בעד ונגד, סיכונים וסיכויים), עיגון חלקי של הזכויות החברתיות, ניתוח מדינת הרווחה בישראל מהיבט של מגדר ושל לאום. יש להתייחס בקורס לאירועים אקטואליים המתרחשים במדינת הרווחה הישראלית.

קורס זה אמור לאפשר התבוננות ספציפית יותר במדינת הרווחה הישראלית, לאחר שהסטודנטים כבר רכשו ידע על מושגים בסיסיים מתחומי הרווחה החברתית והעמיקו את הבנתם בסוגיית הוויכוח האידיאולוגי סביב מדינת הרווחה. דרישות מוקדמות לקורס: "מבוא לרווחה חברתית".

**(2) שנת לימודים שנייה**

ג. **המערכות לביטחון סוציאלי בישראל**: מקומן של המערכות לביטחון סוציאלי במדינת הרווחה וחשיבותן, הצגת מסגרת מושגית לניתוח מדיניותן של התכניות השונות (כגון, על פי: רקע היסטורי של התכנית, הבעיות אשר הובילו לצורך בתכנית, תאור התכנית – מטרות מוצהרות, אוכלוסיות יעד, תנאי זכאות, סוגי גמלאות, מקורות מימון, דילמות מרכזיות בתכנית, ניתוח ביקורתי של מטרות התכנית, הביצוע שלה בפועל והשפעותיה), ניתוח תכניות ספציפיות על פי המסגרת המושגית שהוצגה: התכנית להבטחת הכנסה, תכניות הביטחון הסוציאלי לקשישים, מובטלים, אנשים בעלי מוגבלויות, משפחות עם ילדים ומשפחות חד-הוריות. ניתן גם להתייחס לסוגיות ספציפיות במערכות לביטחון סוציאלי, כגון ניצול שלהן לרעה או אי-מיצוי זכויות.

בקורס זה רוכשים התלמידים מושגים בסיסיים בתחום המערכות לביטחון סוציאלי (כגון, ביטוח סוציאלי, קצבאות קטגוריאליות, מלכודת עוני), אך בעיקר רוכשים מסגרת לניתוח מערכות אלה ולהערכתן ולהתבוננות ביקורתית עליהן. הקורס גם מיועד להדגים דילמות של קובעי מדיניות בתחום הביטחון הסוציאלי כגון, כיצד להבטיח הכנסה מצד אחד ולא ליצור מלכודת עוני מצד שני? דרישות מוקדמות לקורס: "מבוא לרווחה חברתית", "מדינת הרווחה בישראל", השלמת מבואות בסוציולוגיה, משפט, כלכלה ומדע המדינה. במקביל לקורס זה יש ללמוד קורס העוסק בסוציולוגיה של החברה הישראלית.

ד. **שירותי הרווחה האישיים**: הגדרה של שירותים סוציאליים אישיים, מקומם במדינת הרווחה, ההתפתחות היסטורית של מדיניותם של השירותים הסוציאליים האישיים, הכוחות אשר עיצבו התפתחות זו, מהות השירותים המוצעים ואופיים, הבסיס החוקי, סוגיות ודילמות מרכזיות: ריכוז מול ביזור, עיגון שירותי הרווחה האישיים בחקיקה, הפרטת שירותי הרווחה האישיים, טיפול מוסדי מול שילוב בקהילה, שירותים בעין או בכסף, שיקול דעת מול כללים מנהליים, והמגמות המאפיינות את מדיניות השירותים הללו בישראל והשלכותיהם (לדוגמא, השלכות המדיניות לצמצום הטיפול המוסדי בילדים). דרישות מוקדמות: "מבוא לרווחה חברתית", "מדינת הרווחה בישראל".

### 3) שנת לימודים שלישית

ה. **מדיניות חברתית בתחום ספציפי**, כמו דיור, בריאות, קליטה, חינוך, תקון וענישה פלילית או שילוב של מספר תחומים. בתוכם ישנם נושאים מרכזיים: מגמות מרכזיות של המדיניות בתחום הנבחר, הגורמים למגמות אלה, השלכות של המדיניות, נקודות חוזק וחולשה, מבט בינלאומי משווה.

קורס זה אמור ליישם את מסגרת הניתוח והמושגים שהסטודנטים כבר רכשו בקורסים הקודמים על מדיניות חברתית. מרכיב הידע העובדתי בקורס זה יכול להיות מצומצם יותר, כאשר הדגש יושם על ניתוח המדיניות, יכולת לבקרה תוך התבססות על עבודה עצמית של הסטודנט. רצוי לקיים מספר קורסים בתחומים הספציפיים ולחייב את הסטודנט לבחור אחד מהם בהתאם להתמחות או למסלול שנבחר בשנה ג'. לדוגמא, בחירת קורס על מדיניות בתחום הבריאות ל"התמחות" בתחום הבריאות וכדומה. דרישות מוקדמות: "מבוא לרווחה חברתית", "מדינת הרווחה בישראל", "המערכות לביטחון סוציאלי בישראל", "שירותים סוציאליים אישיים".

ו. **פרקטיקה של מדיניות**: הגדרת פרקטיקה של מדיניות, חשיבותה ומקומה בעבודה הסוציאלית; הסברים להזנחתה בפרקטיקה של העבודה הסוציאלית; מודלים של התערבות, אסטרטגיות ושיטות פעולה (שתדלנות בבית המחוקקים, רפורמה באמצעות בתי המשפט, שיטות פעולה המתייחסות לדפוסי השפעה באמצעות הפעלה של הציבור, עבודה עם אמצעי התקשורת ועוד); הבסיס הערכי לפרקטיקה של מדיניות. הנושאים הללו צריכים להילמד, תוך מתן דוגמאות מפרקטיקה של מדיניות המיושמת על-ידי עובדים סוציאליים בעולם ובישראל.

קורס זה חייב לכלול בנוסף למרכיב התיאורטי גם מרכיב מעשי, בו הסטודנטים מתנסים, באופן פעיל, באסטרטגיות מגוונות של פרקטיקה של מדיניות ברמותיה השונות. אמנם אנו ממליצים על שילוב פרקטיקה של מדיניות בכל הקורסים הקודמים באשכול, אלא שקורס זה ממשיג את העשייה שנעשתה קודם לכן וידרוש פרויקטים מעשיים מורכבים יותר בפרקטיקה של מדיניות. דרישות מוקדמות: "מבוא לרווחה חברתית", "מדינת הרווחה בישראל", "המערכות להבטחת הכנסה בישראל", "שירותים סוציאליים אישיים", "מדיניות חברתית בתחום ספציפי". קורס זה חייב להילמד בקבוצות קטנות.



בכל הקורסים שנסקרו, אנו מייחסים חשיבות לכך שהלמידה הפעילה תתבסס על התנסות. למידה כזו מתאימה במיוחד לאופי השנוי במחלוקת של תחום המדיניות החברתית. ואכן, כדי לבסס מודל הוראה "מעין פוליטי", החושף את הסטודנטים למגוון הדעות הרווח בתחומים השונים, רצוי לשלב בקורסים השונים השתתפות של הסטודנטים בארגון ובביצוע של ויכוחים פומביים, משפטים מבוימים או ארגון פאנל של מומחים. בנוסף, חשוב ביותר, להערכתנו, להדגיש בקורסים השונים את הזיקה בין מקצוע העבודה הסוציאלית לבין תחום המדיניות החברתית. לזיקה זו יש שני היבטים: האופן בו המדיניות החברתית (או העדרה) משפיעה ומעצבת את חייהם, מצוקותיהם ואפשרויותיהם של משתמשי השירותים של העבודה הסוציאלית, והצורך שעובדים סוציאליים ישפיעו על מדיניות חברתית ויעצבו אותה באמצעות פרקטיקה של מדיניות, כדרך להגשמת מטרותיו וערכיו של המקצוע. לפיכך, יש להקנות לסטודנטים את ההכרה בכך שהידע בתחומי המדיניות החברתית ישמש אותם הן כדי לאבחן בעיות ומצוקות טוב יותר (שלא רק מסתמכת על הסברים תוך- או בין- אישיים או פסיכולוגיים), הן כדי לבצע התערבויות מותאמות ומועילות יותר, והן כבסיס למעורבותם בפרקטיקה של מדיניות. היבטים אלה חייבים, להערכתנו, להיות מודגשים בכל קורס.

כבר בתחילת לימודיהם צריכים הסטודנטים להכיר את זיקתו של מקצוע העבודה הסוציאלית לקידום צדק חברתי, ולדעת כי קוד האתיקה של המקצוע מחייב את מעורבותם בזירת המדיניות החברתית. לשם כך, מורי הקורסים השונים צריכים לקשור בין התכנים הנלמדים לבין מציאות חייהם של עובדים סוציאליים ומשתמשי שירותיהם. לדוגמא, בקורס על המערכות לביטחון סוציאלי בישראל, ניתן להדגים כיצד השינויים שחלו בחוק הבטחת הכנסה במהלך השנים האחרונות בישראל השפיעו על יכולתה של אם חד-הורית לענות על צרכי משפחתה. גם הסגל צריך לקשור בין תכני המדיניות לבין העיסוק בפרקטיקה של מדיניות. לדוגמא, להבהיר לסטודנטים כי ביצוע ניתוחים של מדיניות חברתית הוא חלק מהפרקטיקה של עובדים סוציאליים ולשם כך יש לרכוש ידע על מהות המדיניות, השפעותיה, נקודות התייחסות בניתוח. עוד יש להבהיר, כי מפגש עם קובעי מדיניות, הנועד לספק מידע על השפעותיה של מדיניות חברתית כדי לפעול לשינויה, הוא חלק מהפרקטיקה של עובדים סוציאליים וכדי לקיים פרקטיקה כזו יש להיות בעלי ידע על מאפייני

המדיניות בה עוסקים (למי מיועדת, מהן מטרותיה, כיצד מיושמת וכדומה), יתרונותיה, חסרונותיה, והחלופות הקיימות לה. כפועל יוצא, חשוב לשלב במהלך הקורסים מטלות הדורשות התנסות בפרקטיקה של מדיניות ברמותיה השונות, כאשר מידת הקושי של המטלה ומורכבותה יותאמו לשלב בו נמצא הסטודנט. מדובר במטלות, כמו כתיבת נייר עמדה בנושאי מדיניות חברתית, כתיבת מכתב או מאמר לעיתון, כתיבת מכתב לקובעי מדיניות (ברמה קהילתית, מקומית או לאומית), העוסק בהתרעה על ההשפעה של החלטת מדיניות אשר התקבלה, קיום פגישה עם קובעי מדיניות (חברי כנסת, שרים, עוזרי שרים, ראש עיר, פקידים בכירים בתחומי הרווחה), המיועדת להסביר את חסרונותיה של מדיניות מסוימת והצעות לשינויה, הופעה בפני ועדת העבודה והרווחה בכנסת, קיום ערב הסברה לציבור בנושאים שונים, כגון צרכים של אוכלוסיות מסוימות או הערכת מדיניות חברתית, ייזום של כתבה בטלוויזיה או בעיתון בנושא מסוים, הופעה בטלוויזיה בנושאים שונים וכדומה. מטלות כגון אלה צריכות להיות חלק מהעבודה המעשית של הסטודנט בארגוני הרווחה בשדה, אשר מחייבת תאום בין מורה הקורס לבין מורי הקורסים במסגרתם מבוצעת הלמידה בשדה והמדריכים.

לוח 2 (בעמודים הבאים) מסכם הצעות ללמידה אקטיבית ורלוונטית לפרקטיקה בכל אחד מששת הקורסים המוצעים, בהתאם לתוצאות המצופות מכל קורס.

בנוסף לקורסי החובה, רצוי להציע בתכנית הלימודים קורסי בחירה בתחום המדיניות, אשר יעסקו בהתבוננות לעומק בבעיה חברתית מסוימת (לדוגמא, עוני או אבטלה) או להתעמק בסוגיה ספציפית (כגון, החברה האזרחית והמגזר השלישי, גלובליזציה, וכדומה).

**לוח 2: קורסי מדיניות חברתית בתכנית הבוגר: תוצאות מצופות והצעות  
ללמידה אקטיבית ורלוונטית לפרקטיקה**

הקורס	תוצאות מצופות	דוגמאות לאמצעים ללמידה אקטיבית ורלוונטית לפרקטיקה
מבוא לרווחה חברתית	1. רכישת ידע עובדתי על מושגים בסיסיים בתחום המדיניות החברתית 2. פיתוח היכולת לניתוח ההבדלים בין אידיאולוגיות רווחה	* דרישה מהסטודנטים לנתח כתבות מהעיתון הקשורות למדיניות רווחה תוך שימוש במושגים שנלמדו בכיתה
	3. הסטודנטים מבינים את ההיבטים השונים של הקשר בין מדיניות חברתית ומקצוע העבודה הסוציאלית	* תרגיל המבקש לנתח את דרישות קוד האתיקה לפעולה בתחום המדיניות החברתית בישראל ובמדינות אחרות * עבודה המבקשת לנתח את מעורבותם של עובדים סוציאליים בתחום המדיניות החברתית (מתוך רשימת פרסומים בנושא) * עריכת דיון כיתתי או תרגיל בכתב על השאלה, מהו תפקידה של העבודה הסוציאלית במדינת הרווחה? * הזמנת מרצה אורח – עובד סוציאלי העוסק בפרקטיקה של מדיניות או פנל של עובדים המספרים על מעורבותם בפרקטיקה של מדיניות
מדינת הרווחה בישראל	1. סטודנטים בקיאים בעובדות 2. סטודנטים מסוגלים לנתח את מדינת הרווחה בישראל: מגמות, מאפיינים, גורמים	* ארגון משפט מבויס, ויכוח פומבי, פנל מומחים, וכדומה על נושאים, כגון הפרטה - יתרונות וחסרונות, התמודדות מדינת הרווחה בישראל עם עוני, מגמות של הדרה במדינת הרווחה בישראל
	3. סטודנטים המבינים את השפעות המדיניות החברתית על לקוחותיהם 4. סטודנטים בעלי חשיבה ביקורתית, המסוגלים לבקר את המדיניות החברתית הקיימת בישראל	* עבודה המבקשת מהסטודנט להתבונן כיצד מאפייני המדיניות החברתית בישראל משפיעים על משתמשי השירותים שלו – על בעיותיהם, המענים הניתנים להם, או על השירות בו הוא משולב בהכשרה בשדה * עבודה המבקשת מהסטודנט להגיב על מאמר דעה בעיתון בנושא מדיניות חברתית
המערכות לביטחון סוציאלי	1. סטודנטים בעלי ידע עובדתי 2. סטודנטים המסוגלים לנתח את המדיניות של המערכות לביטחון סוציאלי בישראל	* עבודה הדורשת מהסטודנט לבחור מסגרת מושגית לניתוח מדיניות ולנתח באמצעותה את אחת המערכות לביטחון סוציאלי * ארגון משפט מבויס או ויכוח פומבי על נושאים, כגון האם קצבאות הזקנה צריכות להיות אוניברסליות או סלקטיביות? האם נחוצות קצבאות ילדים בישראל? האם קצבאות סיעוד צריכות להיות בכסף או בעין?

<p>* עבודה המבקשת לנתח כיצד מדיניות ספציפית של מערכת הביטחון הסוציאלי (לקשישים/ משפחות עם ילדים/ מובטלים/ אנשים עם מוגבלויות/ נשים העובדות במשק ביתן, בני זוג מאותו מין) מעצבת, משפיעה על מצוקות/ איכות חייהם של משתמשי השירות עמם הסטודנט עובד במסגרת ההכשרה המעשית (פרטים, משפחות או קהילות). הסטודנט גם יתבקש לדון בחסרונות של המדיניות הקיימת, בהתייחס למשתמשי השירות שלו וכיצד ניתן לעצב מדיניות מותאמת יותר לצורכיהם</p>	<p>3. סטודנטים המבינים את ההשפעות של המערכות לביטחון סוציאלי על אזרחים בכלל ועל לקוחותיהם בפרט 4. סטודנטים בעלי חשיבה ביקורתית המסוגלים לבקר את המערכות לביטחון סוציאלי בישראל</p>	
<p>* דרישה לשלב פרקטיקה של מדיניות בהכשרה המעשית, כגון כתיבת מכתב לקובעי מדיניות על השפעות השינויים בחוק הבטחת הכנסה על משתמשי השירותים, כתיבת מכתב לעיתון על חסרונותיו של חוק ביטוח זיקנה * דרישה לעבוד על מיצוי זכויות במערכות לביטחון סוציאלי בהכשרה המעשית</p>	<p>5. סטודנטים בעלי מיומנויות הנדרשות כדי לעסוק בצורות שונות של פרקטיקה של מדיניות וסגור אישי 6. סטודנטים בעלי תחושת מסוגלות אישית לעסוק בפרקטיקה של מדיניות</p>	
<p>* ארגון משפט מבויס, ויכוח פומבי, פנל מומחים על הסוגיות המרכזיות בתחום: ריכוז מול ביזור, עיגון שירותי הרווחה האישיים בחקיקה, הפרטת שירותי הרווחה האישיים, טיפול מוסדי מול שילוב בקהילה, שירותים בעין או בכסף, שיקול דעת מול כללים מנהליים</p>	<p>1. סטודנטים בעלי ידע עובדתי 2. סטודנטים בעלי יכולת לנתח את מדיניותם של השירותים הסוציאליים בישראל</p>	<p>שירותים סוציאליים אישיים</p>
<p>* עבודה הדורשת מהסטודנט לנתח את מדיניות השירות בו הוא מועסק, הגדרת חסרונות ובניית הצעות, כיצד העובד הסוציאלי יכול לפעול כדי לשנותה. הסטודנט גם יתבקש להפעיל את אחת הדרכים לשינוי מדיניות אשר הוצעה בעבודתו</p>	<p>3. סטודנטים המבינים את ההיבטים השונים של הקשר בין מדיניות השירותים הסוציאליים בישראל לבין מקצוע העבודה הסוציאלי: מאפייניו ומגמותיו 4. סטודנטים בעלי חשיבה ביקורתית כלפי מדיניות השירותים האישיים</p>	
<p>* דרישה לשלב פרקטיקה של מדיניות בהכשרה המעשית, כגון מכתב לקובעי מדיניות על חסרונות בפעולתם של השירותים הסוציאליים האישיים, או מכתב לעיתון על חסרונותיה של מדיניות ההפרטה של השירותים, וכדומה.</p>	<p>5. סטודנטים בעלי מיומנויות לעסוק בצורות שונות של פרקטיקה של מדיניות, של סגור אישי והעצמה</p>	
<p>ארגון משפט מבויס, ויכוח פומבי, פנל מומחים על הסוגיות המרכזיות בתחום הנבחר. לדוגמא בתחום הדיור- האם מכירת הדיור הציבורי לדיירים היא מדיניות רצויה? מהם השינויים שצריך לערוך במדיניות הדיור בישראל?</p>	<p>1. סטודנטים בעלי ידע עובדתי 2. סטודנטים בעלי יכולת לניתוח מדיניות בתחום הספציפי</p>	<p>מדיניות חברתית בתחום ספציפי</p>

<p>* עבודה הדורשת ניתוח מדיניות; השפעות המדיניות על אוכלוסיות שונות, חסרונות ויתרונות וייזום הצעות, כיצד העובד הסוציאלי יכול לפעול כדי לשנות. הסטודנט גם יתבקש להפעיל את אחת הדרכים לשינוי מדיניות אשר הוצעו בעבודתו</p>	<p>3. סטודנטים המבינים את השפעות המדיניות החברתית בתחום זה על לקוחותיהם 4. סטודנטים בעלי חשיבה ביקורתית המסוגלים לבקר את המדיניות הקיימת</p> <p>5. סטודנטים בעלי מיומנויות, הנדרשות כדי לעסוק בפרקטיקה של מדיניות 6. סטודנטים בעלי תחושת מסוגלות אישית לעסוק בפרקטיקה של מדיניות</p>	
<p>* המשגת התערבויות של פרקטיקה של מדיניות שנעשו בעבר על-ידי הסטודנטים לתוך מסגרת מושגית של הגדרות, תיאוריות, מודלים * המשגת דוגמאות מפרקטיקה של מדיניות שיושמה על-ידי עובדים סוציאליים בישראל לתוך מסגרת של הגדרות, מודלים ואסטרטגיות פעולה</p>	<p>1. סטודנטים בעלי ידע עובדתי על פרקטיקה של מדיניות</p>	<p>פרקטיקה של מדיניות</p>
<p>* ביצוע התערבויות של פרקטיקה של מדיניות כחלק מהעבודה המעשית בשדה ברמת ארגון/קהילה/רשות מקומית או מדיניות לאומית כוללת * ניתוח ההשפעות של פרקטיקה של מדיניות על חייהם של לקוחות ועובדים סוציאליים</p>	<p>2. סטודנטים בעלי מיומנויות, הנדרשות כדי לעסוק בצורות שונות של פרקטיקה של מדיניות 3. סטודנטים בעלי תחושת מסוגלות אישית לעסוק בפרקטיקה של מדיניות 4. סטודנטים המבינים את חשיבותה של פרקטיקה של מדיניות להגשמת ערכיו של המקצוע ומטרותיו</p>	

#### ד. שילוב תכני מדיניות בקורסי השיטות וההכשרה המעשית בשדה

המרכיב השני של התכנית המוצעת מתייחס להכנסת שינויים מסוימים בקורסי שיטות העבודה, הנלמדים בכל שנת לימודים וכן בלימודי ההכשרה המעשית בשדה. באופן ספציפי יותר, הכוונה להכנסת תכני מדיניות או חיזוקם בתוך קורסי הפרקטיקה, כמו גם שילוב פרקטיקה של מדיניות במסגרת ההכשרה המעשית. אינטגרציה זו חשובה על מנת למנוע תפיסות "המפרידות" בין סוגי פרקטיקה בעבודה סוציאלית ולמנוע תפיסה שגויה באשר לשילוב בין פרקטיקה ברמת מאקרו לפרקטיקה ברמת המיקרו. מרכיב זה דורש שיתוף פעולה בין המורים בבית-הספר והמדריכים בהכשרה המעשית. לפיכך, יש לשקול את הקמתה של קבוצת משימה אשר תכלול מורים מבית-הספר, מדריכים מהכשרה מעשית ועובדים סוציאליים, העוסקים בפרקטיקה של מדיניות, אשר תתכנן את השינויים בתכנית הלימודים ותחשוב על דרכים בהן ניתן לשלב בין מדיניות חברתית ובין קורסי המתודות בבתי-הספר. בכל אופן, חשוב שהקשר בין מדיניות חברתית לבין הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית יודגש כבר בשלבי הסוציאליזציה הראשוניים, כאשר דנים עם הסטודנטים על מטרותיו של המקצוע ומהותו, ובהמשך כאשר לומדים מודלים של אבחנה פסיכו-סוציאלית ודרכי התערבות.

הקשר בין תחום המדיניות החברתית והפרקטיקה של העבודה הסוציאלית צריך להיות מלווה בתרגילים ובמשימות אותם מתבקשים הסטודנטים לבצע במסגרת שיעורי הפרקטיקה הישירה. לדוגמא, בבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב מתבקשים הסטודנטים בשנה א', במסגרת קורס שיטות העבודה הסוציאלית, לתרגל את נושא השינוי (ראה נספח 1). מטרתו של התרגיל היא להבין מהו שינוי נורמטיבי (כגון, לידה, פרישה מעבודה), ואיך הוא משפיע על הפרט ועל המערכות הסובבות אותו. הסטודנט מתבקש, בין היתר, להעריך את השפעותיו של השינוי הנורמטיבי על אדם ספציפי ולדון בגורמים שסייעו לאדם להתמודד עם השינוי, כמו גם בגורמים שעיכבו את הסתגלותו. בנקודה זו ניתן לכוון את הסטודנטים להתייחס גם להשפעותיה של המדיניות החברתית על השינוי שעבר האדם. לדוגמא, כיצד קיומה או אי-קיומה של חופשת לידה בשכר לאם/אב לאחר לידה משפיעה על השינוי הכרוך בהורות, או כיצד קיומה של פנסיה מעבודה או קצבת זקנה לאדם הפורש משפיעה על שינוי הכרוך בפרישה מעבודה. חשוב לבקש התייחסות לקשר הישיר בין המדיניות לבין תגובותיו של הפרט לשינוי הנורמטיבי בחייו.

דוגמה נוספת – בשנה ב' מתבקשים הסטודנטים לכתוב עבודה מסכמת על אבחנה פסיכו-סוציאלית שנעשתה לגבי משתמש שירות מסוים (ראה נספח 2). עליהם להציג באמצעות נתונים דמוגרפיים, סיפור חייו, תפקודיו במישורים ובמסגרות שונים, לנסח השערות אבחנתיות לגבי הבעיות שלו, לציין אילו השערות אוששו או נדחו ולבסוף להציג סיכום הערכתי, הכולל: פרטים מזהים, סיבת הפנייה, דפוסי התמודדות, משאבים פנימיים וחיצוניים, מגבלות, מוטיבציה לשינוי וסיכוי לשינוי. האינטגרציה עם תחום המדיניות החברתית תיושם בעבודה זו כאשר הסטודנטים יכוונו על-ידי המנחים שלהם להתייחס בהשערותיהם האבחנתיות לקשר בין מגמות חברתיות ומדיניות חברתית לבין בעיותיו של משתמש השירות. לדוגמה, קשר בין בעיות בנישואין של בני זוג לבין מצב שאחד מהם מובטל, שאינו זכאי לקצבת אבטלה, או מציאות חברתית בה שיעורי האבטלה גבוהים ומערכת הביטחון הסוציאלית מקשה על נגישות לתכניות ביטוח אבטלה או הבטחת הכנסה.

בנוסף לכך, חשוב שהסטודנטים יתנסו בפרקטיקה של מדיניות במסגרת ההכשרה המעשית. הסטודנטים בכל שנת לימוד צריכים להידרש, בד בבד עם עבודתם עם יחידים ומשפחות וביזיקה אליה, לעסוק בפעולות לשינוי מדיניות של הארגון בו הם עובדים, הרשות המקומית, הקהילה או מדיניות חברתית כוללת. כאמור לעיל, פעולות אלה צריכות להיות מטלות משותפות להכשרה המעשית (ולקורסים המלווים את הלמידה בשדה) ולקורסי המדיניות החברתית.

על מנת להשיג את התוצאות הרצויות של התכנית, חשוב לדעתנו לפעול להגברת הבנתם של כלל המורים והמדריכים בהכשרה מעשית, באשר לחשיבות השילוב בין פרקטיקה ישירה לבין מדיניות חברתית ופרקטיקה של מדיניות. במסגרת זו יש לשקול קורס בפרקטיקה של מדיניות למדריכים בהכשרה מעשית, כדי שהם יוכלו להדריך את הסטודנטים באינטגרציה שבין פרקטיקה ישירה ופרקטיקה של מדיניות.

**ה. התרכזות (בחירת מסלול התמחות) בתחום של המדיניות החברתית**  
המרכיב השלישי של ההצעה מציב שאיפה להקמת מסלול התמחות ייחודי בתחום הפרקטיקה של המדיניות. המטרה היא לקדם הכשרה של עובדים סוציאליים מומחים בתחום המדיניות החברתית, אשר מעוניינים לעסוק, באופן עיקרי, בפרקטיקה של מדיניות, כמו גם במחקר ובהוראת התחום. כלומר, בעוד שני המרכיבים הראשונים של תכנית ההוראה מיועדים להכשיר את כלל העובדים הסוציאליים לשלב בין פרקטיקה

ישירה ופרקטיקה של מדיניות ולהבין את השפעות המדיניות על משתמשי שירותיהם, "ההתמחות" מיועדת להכשיר קבוצה של עובדים סוציאליים שהתמחותם היא בפרקטיקה של המדיניות. בוגרים אלה יהיו מיועדים למלא תפקידים מרכזיים בתחום המדיניות החברתית בארגוני רווחה שונים – הם מיועדים להוות מנהיגות לפיתוח המעורבות בפרקטיקה של מדיניות בשירותים השונים של העבודה הסוציאלית. עיקר עבודתם המקצועית יופנה לניתוחי מדיניות, למתן סיוע בעיצוב מדיניות חברתית ולהספקת ידע ומיומנויות הנחוצים לתהליך קביעת מדיניות. בוגרים אלה יוכלו לעסוק במחקר של מדיניות ובהוראת מדיניות ומומלץ שהסטודנטים ישתלבו במסלול זה על פי בחירתם, במסגרת השנה השלישית ללימודיהם. גם ההכשרה המעשית תהיה בהתאם. היא תתבצע בארגונים אשר יאפשרו לסטודנט לעסוק בפרקטיקה של מדיניות כחלק עיקרי מעבודתו, כגון איגוד העובדים הסוציאליים, ארגונים חברתיים כדוגמת "ידיד", "מחויבות", "מעורבות", "שתיל", ו"סנגור קהילתי".



## 5. סיכום

רבים מהעוסקים במקצוע העבודה הסוציאלית ובהכשרה לו טוענים כי המערכות המכשירות עובדים סוציאליים אינן מצליחות ליצור עובדים סוציאליים הפעילים בזירת המדיניות החברתית. עבודה זו ביקשה לתרום לפיתוח ההוראה של תחום המדיניות החברתית וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות במסגרת המערכות המכשירות עובדים סוציאליים בישראל. חשיבותה של תכנית הוראה זו מתחדדת לאור השאיפה המוצהרת והאוניברסלית של המקצוע, להשפיע על מדיניות חברתית ולהוות שחקן פעיל בזירת המדיניות החברתית של ארגונים, קהילות רשויות מקומיות והמדיניות הלאומית הכוללת.

העבודה בחנה את הנושאים המרכזיים המעסיקים את המחנכים העוסקים בהוראת המדיניות החברתית בבת-הספר לעבודה סוציאלית – האופי האידיאולוגי-פוליטי של ההוראה, המטרות הרצויות, התכנים שצריכים להיכלל בה ושיטות ההוראה הרצויות והאפקטיביות. בנוסף, מתווה העבודה הצעה מפורטת של תכנית הוראה לתואר ראשון בעבודה סוציאלית, המורכבת משלושה חלקים: קורסי חובה בתחום המדיניות החברתית, שילוב תכני מדיניות חברתית בקורסים של השיטות בעבודה סוציאלית ובהכשרה המעשית, וכינון מסלול התמחות העוסק בפרקטיקה של מדיניות.

הדיון והתכנית המוצעת עשויים להוות תמריץ ומסגרת מכוונת לפיתוח הוראת המדיניות החברתית וההכשרה לפרקטיקה של מדיניות בבת-הספר לעבודה סוציאלית, כך שהפרקטיקה של העובדים הסוציאליים בישראל תהלום יותר את ערכי המקצוע ומטרותיו. כמובן שבהמשך יש צורך לערוך מחקרים אשר יבחנו את האפקטיביות של תכנית ההוראה המוצעת ויוכלו להצביע על כיווני התפתחות רצויים לתכנית זו.

## 6. מקורות

- איגוד העובדים הסוציאליים בישראל, (1994), *קוד האתיקה*, תל-אביב: המחבר.
- דורון, א., (1989), לדמותה החברתית של העבודה הסוציאלית, *חברה ורווחה*, י, 170-178.
- , (2003), מדינת הרווחה בעידן של צמצומים: מבט מתחילת המאה ה-21, *חברה ורווחה*, כ"ג, 275-294.
- וייס, ע. וגל, ג'., (2001), העדפות מקצועיות של סטודנטים מתחילים לעבודה סוציאלית בישראל, *חברה ורווחה*, כ"א, 159-176.
- יצחקי, ח., (2002), עבודה סוציאלית בקיבוץ על פי תפיסתם של העובדים הסוציאליים ושותפי תפקידם, *חברה ורווחה*, כ"ב, 35-54.
- מונדלק, ג., (2001), שביתה מעין פוליטית, "הוראה מעין פוליטית" – הרהורים על הבחנות משפטיות והוראתן, *עיוני משפט*, כ"ה, 343-368.
- פלוריאן, ו., וייס, י. ואנגר, י., (1988), דפוסי הפעילות המקצועית בשירותי העבודה הסוציאלית של קופות-חולים בבתי-החולים והזמן המוקדש להם, *חברה ורווחה*, ח, 264-276.
- קופ, י., (2004), (עורך), *הקצאת משאבים לשירותים חברתיים 2004*, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- קטן, י., (2000), *מדינת הרווחה לפתחה של מאה חדשה*, ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- שינדלר, ר., (1989), העבודה הסוציאלית וקביעה מחודשת של מטרותיה החברתיות, *חברה ורווחה*, ט, 303-310.
- שרלין, ש., (1988), עבודה סוציאלית במערכות הבריאות. *חברה ורווחה*, ח', 209-224.
- Abramovitz, M., (1993), Should all social work students be educated for social change? Pro. *Journal of Social Work Education*, 29, 6-11.
- Adams, P., (2004), Classroom assessment and social welfare policy: Addressing challenges to teaching and learning, *Journal of Social Work Education*, 40, 121-142.
- Aviram, U., & Katan, J., (1991), Professional preferences of social workers: prestige scales of populations, services, and methods in social work, *International Social Work*, 34, 37-55.
- Banks, S., (2001), *Ethics and values in social work* (2<sup>nd</sup> ed), London: Palgrave.
- Bardill, D.R., (1993), Should all social work students be educated for social change? Con. *Journal of Social Work Education*, 29, 13-18.
- Bramford, J.D., & Stein, B.S., (1993), *Ideal problem solver*, N.Y.: W.H. Freeman.

- Brawley, E.A., (1997), Teaching social work students to use advocacy skills through the mass media, *Journal of Social Work Education*, 33, 445-460.
- British Association of Social Workers, (1996), *The code of ethics for social work*, Birmingham: Author.
- Burgess, H., & Taylor, I., (2005), *Effective learning and teaching in social policy and social work*, London: RoutledgeFalmer.
- Council on Social Work Education, (2001), *Educational policy and accreditation standards*, Alexandria, VA: Author.
- Ezell, M., (1991), Administrators as advocates, *Administration in Social Work*, 15(4), 1-18.
- Figueira- McDonough, J., (1993), Policy-practice: The neglected side of social work intervention, *Social Work*, 38, 179-188.
- Fisher, R., (1995), Political social work, *Journal of Social Work Education*, 31, 194-203.
- Gal, J., & Weiss, I., (2000), Policy-practice in social work and social work education in Israel, *Social Work Education*, 19, 485-499.
- Gibelman, M., & Schervish,, P., (1997), *Who we are: A second look*, Washington, DC: NASW Press.
- Gordon, E.B., (1994), Promoting the relevance of policy to practice: Using the ADA to teach social policy, *Journal of Teaching in Social Work*, 10 (1/2), 165-176.
- Halpern, D.F., & Associates (1994), *Changing college classrooms*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Hart, A.F., (1989), Teaching policy to the clinical master's student: A historical approach, *Journal of Teaching in Social Work*, 3(2), 35-45.
- Haynes, K.S., & Mickelson, J.S., (2003), *Affecting change: Social workers in the political arena* (5<sup>th</sup> ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- Hill, M., (1997), *Understanding social policy* (5<sup>th</sup> ed.), Oxford: Blackwell.
- Hoefler, R., (1999), The social work and politics initiative: A model for increasing political content in social work education, *Journal of Community Practice*, 6(3), 71- 87.
- Huber, R., & Orlando, P., (1993). Macro assignment: think big! *Journal of Social Work Education*, 29, 19-25.
- Ife, J., (1997), *Rethinking social work: Towards critical practice*, Melbourne: Longman.

- International Federation of Social Workers, (2000), *Definition of social work*, Montreal: Author.
- Jones, C., Ferguson, I., Lavalette, M., & Penketh, L., (2004), *Social work and social justice: a manifesto for a new engaged practice*, Unpublished.
- Keller, T.E., Whittaker, J.K., & Burke, T.K., (2001), Student debates in policy courses: Promoting policy practice skills and knowledge through active learning, *Jour. of Social Work Education*, 37, 343-55.
- Kolb, D.A., (1984), *Experiential learning*, Englewood Cliffs, NJ.: Prentice Hall.
- McInnis-Dittrich, K., (1994), *Integrating social welfare policy and social work practice*, Pacific-Groce, California: Brooks/Cole.
- Mendes, P., (2003a), Teaching social policy to social work students: A critical reflection, *Australian Social Work*, 56, 220-233.
- , (2003b), Social workers and social action: A case study of the Australian Association of Social Workers Victorian Branch, *Australian Social Work*, 56, 6-27.
- Miller, P.A., (1987), Preparing leaders for influencing policy, *Journal of Teaching in Social Work*, 1, 113-123.
- Moore, L.S., & Johnston, L.B., (2002), Involving students in political advocacy and social change, *Journal of Community Practice*, 10, 89-101.
- National Association of Social Workers, (1996), *Codes of Ethics*, Washington, DC: Author.
- Nuckles, C.R., (2000), Student-centered teaching: Making it work, *Adult Learning*, 11, 5-7.
- Pawar, M., (2004), Social policy curricula for training social workers: Towards a model, *Australian Social Work*, 57, 3-18.
- Pierson, P. (Ed.), (2001), *The new politics of the welfare state*, UK, Oxford: Oxford University Press.
- Powell, J., & Causby, V.D., (1994), From the classroom to the capitol—from MSW students to advocates: Learning by doing, *Journal of Teaching in Social Work*, 9, 141-154.
- Raber, M., & Richter, J., (1999), Bringing social action back into the social work curriculum: A model for “hands on” learning, *Journal of Teaching in Social Work*, 19, 77- 91.

- Reamer, F.G., (1993), From the editor, *Journal of Social Work Education*, 29, 3-5.
- Rocha, C.J., (2000), Evaluating experiential teaching methods in a policy practice course: The case for service learning to increase political participation, *Journal of Social Work Education*, 36, 53-63.
- , & Johnson, A.K., (1997), Teaching family policy through a policy practice framework, *Journal of Social Work Education*, 33, 433-444.
- Saulnier, C.F., (2000), Policy practice: Training direct service social workers to get involved, *Journal of Teaching in Social Work*, 20, 121-144.
- Schneider, R.L., & Netting, E., (1999), Influencing social policy in a time of devolution: Upholding social work's great tradition, *Social Work*, 44, 439-357.
- Segal, E., & Brzuzy, S., (1998), *Social welfare policy, programs, and practice*, Itasca: Illinois.
- Stuart, P.H., (1999), Linking clients and policy: Social work's distinctive contribution, *Social Work*, 44, 335-347.
- Weil, M.O., (1996), Community building: Building community practice, *Social Work*, 41, 481-499.
- Weiss, I., (2001), The ideology, policy and practice of adult probation service in Israel, *British Journal of Social Work*, 31, 775-789.
- Weiss, I., Gal, J., Cnaan, R.A., & Maglajlic R., (2002), Where does it begin? A comparative perspective on the professional preferences of first-year social work students, *British Journal of Social Work*, 32, 589-608.
- Weiss, I., Gal, J., Cnaan, R.A., (in press), Social work education as professional socialization: A study of the impact of social work education upon students' professional preferences, *Journal of Social Service Research*.
- Weiss, I., Gal, J., & Dixon, J., (Eds.), (2003), *Professional ideologies and preferences in social work: A global study*, Westport, CT: Auburn House.
- Wolk, J.L., Pray, J.E., Weismiller, T., & Dempsey, D., (1996), Political practica: Educating social work students for policymaking, *Journal of Social Work Education*, 32, 91-100.
- Wyers, N., (1991), Policy-practice in social work: Models and issues, *Journal of Social Work Education*, 27, 241-250.



## נספח א': תרגיל שינוי של אוניברסיטת תל-אביב

### אוניברסיטת תל-אביב

### בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל

שנה א'	בתיא פנחסי – מרכזת
תשס"ה – 2004/2005	רונית אבן זהב
	עפרה ארן
	בל גבריאלי-פריד
	מינה וילסון
	אילנה זקס
	מיקי סלומון

### תרגיל שינוי

מטרת התרגיל הינה הכרות והבנת המושג שינוי נורמטיבי והשפעתו על הפרט ועל המערכת הסובבת אותו. לצורך הכנת התרגיל הנך מתבקש/ת לראיין אדם שנמצא כיום בשלב ההתפתחותי הנבחר, או עבר אותו. בססי את הראיון על השאלות עליהן את/ה מתבקש/ת לענות בתרגיל וצרף/י את תמלילו כנספח.

- 5% א. הצגי את השלב ההתפתחותי בו בחרת לעסוק בעבודה זו.
- 10% ב. הסברי כיצד עונה השלב ההתפתחותי בו בחרת לעסוק על הגדרות של שלב התפתחותי נורמטיבי במעגל חיי הפרט או המשפחה.
- 10% ג. תארי בתמצית רגע כללי על המרואיין – אנה הקפדי שלא למסור פרטים מזהים על המרואיין. תארי תמצית חווייתו של המרואיין מהשלב.
- 25% ד. תפיסת השלב ההתפתחותי:  
1. השינוי בפנטזיה: מה ידע המרואיין על השינויים הצפויים לו בטרם הגיע לשלב ההתפתחותי הנורמטיבי.  
2. השינוי במציאות: אילו שינויים התרחשו אצל המרואיין בפועל? התייחס/י בנפרד לשינויים הפיסיולוגיים, התנהגותיים, קוגניטיביים ורגשיים. השווה/י בין האופן בו המתאר המרואיין את השינויים שעבר לבין האופן בו מתארת הספרות את השינויים המתרחשים בשלב הנדון.
- 15% ה. כיצד השפיע השינוי על יחסיו של המרואיין עם המערכות הסובבות אותו (משפחה, קבוצת השווים, בקהילה). התייחס/י לרקע החברתי תרבותי של המרואיין וסביבתו.
- 20% ו. הערד/י את התמודדותו של המרואיין עם השינוי. התייחס/י לכוחות של המרואיין ולמערכת פורמלית ובלתי פורמלית.  
1. אלו גורמים סייעו למרואיין להסתגל.  
2. אלו גורמים עיכבו את הסתגלותו לשינוי.
- 15% ז. כסטודנט/ית לעבודה סוציאלית, באיזה אופן את/ה מעריך/ה שתוכל/י לסייע לאדם המתמודד עם שלב התפתחותי זה. התייחס/י למה שלמדת מחווייתו של המרואיין ולספרות הרלוונטית לתחום.
- 5% עמידה בכללי כתיבה מדעית והנחיות הגשה.

### הנחיות הגשה:

- א. יש להגיש את התרגיל באופן אישי.
- ב. היקף התרגיל – עד 8 עמודים מודפסים (לא כולל נספח-תמליל הראיון).
- ג. על התרגיל להיות מודפס ברווח כפול, עם שוליים 2 ס"מ בכל צד, גודל גופן – 12.
- ד. משקל התרגיל בציון הסופי של הקורס – 20%.
- ה. מועד הגשה: סוף סמסטר א'.

## נספח ב: עבודת סיכום שנה ב' – אוניברסיטת תל-אביב

### אוניברסיטת תל-אביב

### בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל

סמסטר ב' 2004  
טבת טובה  
ד"ר לוניגר מרים  
ד"ר מרקוביץ אורלי  
ד"ר נוטמן שוורץ אורית  
נווה אפרת  
שי שרית  
סטנגה דורית

### עבודת סיכום שנה ב' – הערכה פסיכו-סוציאלית

בחרי פונה הנמצא/ת בטיפולך במסגרת ההכשרה המעשית, שאיתו/ה נפגשת לפחות 4 פעמים.

#### 30% חלק א: עובדות תיאורים והתרשמות

- 1) נתונים דמוגרפים ותיאור קצר את הפונה ונסיבות ההפניה.
- 2) תארי/ בקצרה את סיפור חייו של הפונה, פירוט נתונים על הבעיה כפי שהפונה/גורם מפנה מייצג אותה, היקפה, ביטויה, תהליך התפתחותה של הבעיה ועוד.
- 3) תארי את תפקודו של הפונה במישורים השונים: רגשי, התנהגותי, פיזי, קוגניטיבי, חברתי ובמסגרות השונות (משפחה, חברים ועוד).
- 4) צייני את תחומי המידע החסרים והתייחס/י: לאלו מטרות נחוץ מידע זה ולמשמעות שאת/ה מייחס/ת למידע החסר.

#### 30% חלק ב: תהליך העלאת השערות

נסח/י השערות אבחנתיות (שהעלו תוך כדי תהליך התערבות) לגבי הפונה ובעיותיו בהסתמך על המידע שאספת והידע התיאורטי שהביאו אותך לניסוח השערות. צייני/ו אלו השערות אוששו, נדחו ואלו אינן מבוססות דיין. בבניית השערות האבחנתיות יש להקפיד על ייחודיו של הפונה: מה מיחד ההשערה הנתונה לגבי הפונה המסוים שבטיפולך. נסח/י 3 השערות אבחנתיות.

#### 30% חלק ג: סיכום הערכתי

לאור תהליך ההערכה שכלל איסוף אינפורמציה, העלאת השערות, אישושן או הפרכתן: הציגי/י סיכום הערכתי שיכלול: פרטים מזהים, סיבת ההפניה, דפוסי התמודדות, משאבים פנימיים וחיצוניים, מגבלות, מוטיבציה לשינוי והסיכוי לשינוי.

#### חלק ד: הערכת התהליך

התייחסי לתהליך שעברת בכתבת העבודה צייני/י נקודות מפנה וקשיים עימם התמודדת. אורך העבודה לא יעלה על 9 עמודים. על העבודה להיות מדפסת, רווח כפול עם שוליים של לפחות 2 ס"מ מכל צד. שימוש וציטוט ספרות רלוונטית ועדכנית. הקפדה על כללי ציטוט (APA).

מועד הגשת העבודה לא יאוחר מ-\_\_\_\_\_

**בהצלחה!**